

STALINOV I ZDRAVN I K I

Dokumentacija v dveh dejanjih

Miloš Mikel n

Osebe :

<i>Lebedev, Dimitrij Semjonovič</i>	<i>seržant</i>
<i>Kuligin, Aleksander Vasiljič</i>	<i>general</i>
<i>Astrov, Ilja Iljič</i>	<i>mož v sivem</i>
<i>Zinaida</i>	<i>profesor</i>
<i>Boris</i>	<i>vojaki</i>
<i>poročnik</i>	

Zgodba, ki jo prikazuje ta igra, je v celoti izmišljena, prav tako vsi dialogi v njej, tudi tisti med zgodovinskimi osebami. Vendar so iz del resnih zgodovinarjev nekatere teze, vsi stvarni podatki, citati in drugo zgodovinsko gradivo.

Prvo dejanje

Soba v baraki. Vojaki v daljših presledkih privedejo Kuligina, Astrova, Zinaido, Lebedeva, Borisa.

BORIS: Grozljiv je ta ogromni blatni travnik, kadar je prazen. Prav grozljiv je. Ustrašil sem se ga, razumeš?

LEBEDEV: Mene je pripeljal stražar.

ZINAIDA: Mene tudi.

BORIS: Je pač zmanjkalo stražarjev. Ali pa sem jaz bolj zanesljiv kot vidva. Bolj mi zaupajo — že vedo, zakaj.

KULIGIN: Boris, to ni šala!

BORIS: Čudak. Kdo pa pravi, da je?

KULIGIN: Stokrat sem ti že povedal, da mi gredo tvoje šale na živce. Zapomni si, prosim, da je te malenkosti, mojih živcev, škoda za tvoje nesmešne šale!

BORIS: Dobro, dobro, Kuligin, ne razburjaj se! Videl sem tvojega profesorja. Kadar ga je strah, si prav tako popravlja očala kot ti, kadar te je strah. Pa tvoj je bil zraven, Zinaida. Peljali so ju v barako tu zraven. Pred vrati se je ustavil, eno nogo je imel na stopnici, in si tako dolgo popravljal očala, da so mu padla v blato. Tvoj stari mu jih je pomagal iskati. Vojak se ne bo sklonil. Ali pa so mu padla zato, da sta se z nosom v blatu lahko pogovarjala? Ti stari mački so zviti.

ZINAIDA: Zakaj zdaj to. Zakaj!

KULIGIN: Zinaida, molči!

BORIS: Ugibajmo, saj imamo čas.

KULIGIN: Mene pusti pri miru s svojimi ugibanji!

BORIS: Saj ti nič nočem! Bomo ugibali? Ko vas tako gledam, tovariši asistenti, zdajle opolnoči... pa če pomislim na naše specializacije in na naše profesorje, ki so tudi tu... po mojem bo srce...

ASTROV: Srce?

BORIS: Zakaj pa ne? Še operiramo lahko v tej zasedbi.

ASTROV: S čim pa? Z varilnim aparatom?

ZINAIDA: Taka operacija — tu, v taborišču?

BORIS: Tu je dosti ljudi s srcem. Hočem reči — s srcem, ki bo v določenem trenutku zahtevalo operacijo.

ASTROV: Kaj pa jaz? Zakaj sem potem jaz tu?

BORIS: Saj, ti mi kvariš diagnozo, Astrov. Bodi tako dober pa pojdi domov!

KULIGIN: Tovariš Boris, bojim se, da ti še zmerom nisem dovolj jasno razložil svojega mnenja o tvojih šalah in o...

BORIS: Si, si, dragi tovariš Kuligin, zelo jasno si mi razložil, ampak dovoli, da se na tvoje mnenje požvižgam! In na tvoje živce in... in na ves strah!!! — — — Sredi te blatne planjave sem se šele zavedel, zakaj me kličejo sredi noči. Potem mi je stisnil glavo občutek, da sem pozabil. Tako me je zbolelo, da nisem mogel naprej. Dokler se nisem spomnil: postelja. Zelo dobro posteljo imam, tri metre od peči, ne preblizu ne predaleč in nobenega okna. In kdaj me je že prosil tisti rudar, naj mu jo zapustim. Zdaj mu je gotovo ne bodo dali, baraka ga ne mara... — Priznaj, Astrov, da si prišel sem zanalašč, sam od sebe, samo zato, da mi pokvariš diagnozo, da ne bi mogli uganiti, zakaj smo tu, priznaj!

ASTROV: Kmalu bomo vedeli.

KULIGIN (*izbruhne*): Nikoli ne bomo vedeli! Nikoli!

BORIS: Pomiri se, Kuligin, pomiri se, jaz se tudi bojim in vsi vrlji komsomolci tukaj tudi, le pomiri se, tableto vzemi...

ZINAIDA: Jo je že vzela.

KULIGIN: Kako veš?!

ZINAIDA: Ugibam.

ASTROV: Boris, strahotno dolg jezik imaš.

BORIS: Negativen vpliv kapitalističnega sveta. Dve leti sem bil tam na specializaciji.

LEBEDEV (*hvaležno pograbi spremembo teme*): Saj!

BORIS: Kaj.

LEBEDEV: To! Priznam, da sem bil začuden. Kaj si se lahko naučil tam, česar se tu ne bi mogel?

ASTROV: Protekcija.

BORIS: Ni res, še sam sem debelo pogledal!

ASTROV: Ne verjamem.

BORIS: Kakor hočeš. Res nimam nič od tega, če mi ti verjameš ali ne.

POROČNIK (*vstopi z listkom v roki*): Astrov, Ilja Iljič.

ASTROV: Tukaj.

POROČNIK: Kuligin, Aleksander...

KULIGIN: Tu!

POROČNIK: Lebedev, Dmitrij Semjonovič.

LEBEDEV: Tukaj! Tovariš...

POROČNIK: Popov...

BORIS: Tu. In naša lepa Zinaida tudi tu. Vsi smo tu.

POROČNIK (*se nasmehne*): Lepo. Tovariši, nihče ne sme zapustiti te sobe, dokler ne pride drugačen ukaz. Se lahko zanesem na vas?

BORIS: Brez skrbi, nihče vam ne bo ušel.

KULIGIN: Saj ta ni resen! Dajem vam častno komsomolsko besedo...

POROČNIK: Hvala, lepo. Na svidenje, tovariši.

POROČNIK (*gre, molk*).

BORIS: Kuligin, svojo častno komsomolsko besedo pa prihrani. Daj jo stražarju. Obljubi mu, da ne boš pobegnil in prepešačil teh dva tisoč kilometrov do Moskve... v zameno boš dobil cigareto.

ZINAIDA: Boris, prosim te, molči! — Le kaj jim je... tovariši, na svidenje... pa hvala, lepo...

BORIS (*počasi*): Dosti bom še molčal. Dolgo, dolgo bom molčal, z zemljo v ustih. In dosti sem že molčal. Pravzaprav sem v tem trenutku gospodar nad nebom in zemljo, ko lahko še govorim, ker sem živ, in lahko že govorim, ker sem mrtev.

KULIGIN: Boris, lepo te prosim, na kolenih...

BORIS: Izgini, izgini, ne draži me! Kaj pa ti misliš, kaj meniš, da imam jaz namesto živcev, ti... ti kepa strahu!!!

ASTROV: Boris...

Molk.

ZINAIDA: Kaj res niste opazili? Tovariši, se lahko zanesem, hvala lepa, na svidenje, tovariši... Kaj jim je...

BORIS: Brez skrbi. Trideset let bo, kar imamo Stalina. Od tega so se vsaj petindvajset let ljudje vpraševali, kakor ti zdaj tu, vpraševali, kaj jim je, ob vsaki prijazni besedi so upali... Brez skrbi. Nič jim ni, vse po starem. Samo to je novo, da smo zdaj na vrsti — mi.

LEBEDEV: Drži se dejstev, Boris. Dejstva v zvezi z nami pa so, da so nas poklicali sem kakor že dostikrat, in najbrž tudi naše profesorje. To je za zdaj vse.

BORIS: To so upi. Dejstva pa so, da so pred petimi meseci zaprli vse židovske zdravnike kremeljske poliklinike, ker jih je ovadila internistka Lidija Timašukova...

LEBEDEV: To so čenče.

BORIS: ...ker so hoteli umoriti Stalina in deset maršalov. »Pripravljali so medicinski umor«. V resnici so jih zaprli zato, ker so Židje. Oni vsaj vedo, zakaj. Ker so Židje! Ker je pač Stalin uperil svojo zasledovalno manijo zdaj zoper Žide.

ASTROV: Dragi Boris, dejstvo v zvezi z nami pa je tudi to: naj nam očitajo karkoli — za nas štiri bo dovolj, da ponovimo te tvoje besede, pa bomo čisti. Tebi pa tudi ne bo treba dolgo razlagati, kaj si mislil, ker si govoril zelo jasno in... vse skupaj ne bo trajalo več kot štiriindvajset ur.

BORIS: Z mojim pogrebom in vašo osvoboditvijo vred.

ZINAIDA: Astrov! Kako moreš!

ASTROV: Tiho! Strezniti ga je treba! — Točno. Priznal boš, da je to vabljiva možnost za nas, zdaj ko smo spoznali življenje v taborišču.

BORIS: Priznam, priznam! — Saj mogoče je tudi to eden od ciljev taborišč.

ASTROV: Kar se mene tiče, si lahko miren. Jaz nisem ničesar slišal, jaz ničesar ne vem.

BORIS: On ni ničesar slišal.

LEBEDEV: Zahvali se nam.

BORIS: On ničesar ne ve.

LEBEDEV: Slišiš, zahvali se nam!

BORIS: Saj nisi edini. Dvesto milijonov ljudi ničesar ne sliši in ničesar ne ve.

ASTROV: Boris, bolj vsiljivo kot sem te, te ne morem posvariti!

BORIS: O, saj imajo oči in ušesa — ampak nočejo, nočejo slišati in videti. S komunisti na čelu in z njihovim komunističnim prepričanjem! Kakšno prepričanje — strah. Prepričanje človek menja — strah mu pa ostane. Zato mu ne dajaj prepričanja — daj mu strah...

ZINAIDA: Boris, prosim!

BORIS: Potem ne bo ne videl ne slišal. Kakor Astrov, ki ničesar ne ve. Zdravnik v Kremlju — ampak on ničesar ne ve. Za Stalinovo zasledovalno manijo ne veš.

ASTROV: Ne.

BORIS: Koliko Židov je izginilo lani, ne veš.

ASTROV: Ne.

BORIS: Da je umrl Voznesenski, kako je umrl, ne veš.

ASTROV: Ne.

BORIS: Da se pripravlja aretacija Molotova, Berije, Vorošilova, Kaganoviča, ne veš.

ASTROV: Ne.

BORIS: Mogoče so te reči še preveč sveže, zato ne veš? Kaj je bilo s Stalinovo hčerjo Sveteano oziroma z Markom Friedmanom, študentom, ki se je z njim hotela poročiti, ko je bila še na univerzi, ne veš?

ASTROV: Ne.

BORIS: Kako se je njegova tretja žena Roza Kaganovičeva ločila in poročila z nepomembnim zdravnikom v provinci, ne veš.

ASTROV: Ne.

BORIS: Vidiš, zdravniki smo zmerom zraven. Kaj je bilo z zdravnico, ki je bila pri Stalinovi drugi ženi Alilujevi, potem ko se je ta ustrelila v srce — kaj je bilo, ker je povedala znancem nekaj podrobnosti o smrti Alilujeve, ne veš.

ASTROV: Ne.

BORIS: In vsega tistega, kar je zdaj že zgodovina, kako so umrli Tuhačevski in sedem njegovih generalov, kako je umrla vsa Leninova garda, Rikov, Zinovjev, Kamenev, Buharin, Radek, Pjatakov, Sokolnikov, Muralov, Krilenko, sto tisoči boljševikov, nihče jih nikoli ne bo vseh naštel — ne veš.

ASTROV: Ne. Ne vem. Boris, jaz sem miren, vidiš.

BORIS: Prav.

Molk.

LEBEDEV: Odkod pa ti veš vse to?

BORIS: Saj ne vem vsega — kdo pa ve vse — kdo razen enega.

SERŽANT (*vstopi in ostane pri vratih. Molk*).

LEBEDEV (*čez čas počasi*): Tovariš seržant — če mogoče še ne veste — tu nekdo širi sovražno propagando...

SERŽANT: Vem. Zakaj pa misliš, da vas imamo tu — zaradi vaših zaslug?

LEBEDEV: Nisem tako mislil...

KULIGIN: Na zahodu je bil! Zasnubili so ga zase!

SERŽANT: Povedali boste pri zaslišanju. Jaz nimam drugih pooblastil, kakor... saj že veste: počakati morate tu.

BORIS: Saj so me res snubili, saj menda vsakega, se mi zdi. Ampak to mi ni dišalo. Drugo me je zanimalo. Dve leti sem bil tam — in v tem času sem bil mogoče petkrat na kliniki, ne vem, desetkrat — vse drugo sem prečepel v knjižnicah, arhivih, med dokumenti in pričevanji.

KULIGIN: Njihovimi! Sovražnimi!

BORIS: Njihovimi in našimi. To se pravi — komunistov, revolucionarjev!

Molk.

LEBEDEV: Tako živiš s človekom deset let — v šoli, na fakulteti, na kliniki — in niti sanja se ti ne, kaj skriva. Kakšno ogabno sovražstvo.

SERŽANT: Kaj misliš, da bi drugače bil tu?

BORIS: Res je. Sovražim ga, kakor je človek najbolj zmožen sovražiti. Kakor da je v vseh milijonih, ki jih je ubil, milijonkrat ubil mene. — — — Mi bomo majhne ribe, zdaj ko me bo dokončno ubil. Na zatožni klopi bomo sedeli v tretji vrsti. Naši profesorji bodo mogoče že v drugi, a ne, seržant. Kdo bo v prvi, tega ne veste ne vi ne mi, še on sam ne. Ali pa! Mogoče se je že odločil. Mogoče že ve, čigav privesek bomo mi, nas pet.

ZINAIDA: Tovariš seržant...

BORIS: Za kaj nam bodo sodili — atentat, vohunstvo, medicinski umor — to je popolnoma vseeno. Važno je, da bomo priznali, da se bomo kesali, da bomo zahtevali zase najstrožjo kazen, ki jo zaslužijo izmečki človeštva... vse drugo ni nič. Draga Zinaida, kaj sva ti in jaz v primeri z deset tisoči revolucionarjev, ki jih je zadavila njihova lastna izmaličena revolucija.

ZINAIDA: Boris, Boris, nehaj...

BORIS: Vedel sem, pa sem vseeno šel sem skoraj veselo — kakor obsojenec zjutraj pet minut pred četrto — konec bo, vsega bo konec...

KULIGIN: Seržant, odvedite ga, kaj ga ne slišite?! Obrekuje revolucijo, Stalina obrekuje! Ta ne spada k nam, mi nimamo z njim ničesar, to je vohun, agent, ustrelite ga!!!

SERŽANT: Prosim, jaz... ukaz je bil, nihče ne sme ven... jaz nimam pooblastil...

BORIS: Kuligin, seržant nima pooblastil za streljanje. Kaj ne vidiš, da je še bolj preplašen kot ti? Pa se res nekaj godi v taborišču... Pomiri se, Kuligin, vzemi še eno tableto, saj nisi nič kriv, zakaj bi se bal, če nisi kriv? Tistega, ki je kriv, dragi Kuligin, ni tu. Ni ga tu, ni ga tam, nikjer ga ni, kakor stari carski bog, nikjer ga ni in povsod je. Zato ne more biti kriv ne obtožen ne obsojen. Ti pojmi zanj ne veljajo — krivda, tožba, sodba. To je za navadne ljudi. Ampak zdaj tudi mi nismo več navadni ljudje. Zdaj smo na tisti stopnici, ko človek pregleda zemljo in nebo in... ko je samo še do tega trenutka življenje in od tod dalje smrt. Zdaj smo obdani od smrti — kakor on, zdaj smo mu enaki. Zdaj se lahko pogovarjamo z njim o krivdi, tožbi in sodbi. Zdaj ga lahko obtožimo — ne pred navadnimi ljudmi, ki o smrti ničesar ne vedo, ampak pred tistim svojim trenutkom, ko se neha življenje in začne smrt.

SERŽANT: Tovariš, kako vas kličejo, Boris...

BORIS: Od takrat naprej ne bom potreboval več ne časa ne prostora, ampak dotlej, do tistega trenutka, potrebujem most čez čas — in to je moj most: obtožujem ga. Obtožujem ga! Obtožen je Josip Džugašvili, sin Visariona Ivanoviča in Jekaterine Geladze, po očetu Georgijevne, njun četrti otrok, imenovan Soso in od matere Soselo, potem Koba in nazadnje Stalin, rojen v čevljarski koči na robu mesta Gori v Gruziji s šestimi leti zbolel za kozami, ki so mu pustile brazgotine v obrazu — in ne ve se s koliko leti zbolel za manijo ubijanja, ki je pustila brezgotine v obrazu sveta — obtožen je, da je z milijoni umorov izdal in onečastil prvo socialistično revolucijo na svetu!

Molk. Lebedev vstane, gre k Borisu in mu pljune v obraz. Seržant odpne svoj tok s pištolo in jo zrahlja v njem. Zinaida tiho joče. Kuligin se umika, zleze v kot, zlezel bi v zid, če bi mogel. Astrov pozorno gleda Borisa in seržanta.

BORIS: Vi ste kakor jaz nad časom in prostorom — jaz sem tolažnik, vi ste sodniki...

ZINAIDA (*nezaupljivo gleda Astrova*): Boris... Astrov!

ASTROV: Jaz grem v to igro. Jaz bom zagovornik.

BORIS: Tovariši sodniki, ne glejte tako preplašeno. Pravica je vzvišena, pravice ni strah, kadar deli krivdo in kazen! Če se pravica boji, potem ni več pravica!

ZINAIDA: Boris, molči kakor mi, sedi in čakaj...

BORIS: Cezar in Napoleon sta imela pisarje, da so jima pisali življenjepis — Stalin je sam s svojo roko pisal zgodovino svojega časa. Ali si lahko zamišljate nagibe, ki pripravijo človeka do tega, da po svojem obrazu prikroji celo stoletje? Postavi v središče časa in sveta sebe? Si lahko zamislite, kaj se godi v človeku, ki stori kaj takega?

ZINAIDA: Boris...

BORIS: Če bi me vprašali, zakaj tako dolgo že iščem ta odgovor, bi rekel — ne vem. Mogoče zato, ker so vzgojili vsakega med nami za politika? Ne vem. Še dolga leta potem, ko bo Stalin mrtev — kaj me tako gledate, tudi on bo umrl — dolgo potem, ko bo izginila zadnja njegova senca, bo za vsakega komunista kjer koli na svetu nezmagana preteklost. Neobvladana, neizmerjena, nedokončana. Odprt račun. Zato bodo zmerom znova obračunavali z njim — vsak zase, vsi skupaj... To je pač moja črta pod ta račun. Če ga seštevam prezgodaj — na mostu med življenjem in smrtjo sem in ne morem odlaštati. — Astrov, začni. Začni!

ASTROV: Njegov oče, Visarion Ivanovič Džugašvili, je pobegnil zemljiškemu gospodu, ušel z vasi v Gori, popravljaj čevlje, se oženil. Prvi trije otroci so mu umrli kmalu po rojstvu. Njegova žena Jekaterina je bila stara dvajset let, ko je rodila četrtega.

BORIS: Oče ga je pretepal, kadar je bil pijan, in filozofiral z njim, kadar je bil trezen. Vsi čevljarji filozofirajo. Soso je imel enajst let, ko mu je oče umrl.

ASTROV: Mati je poslala nadarjenega Josifa v šolo. Pet let je bil najboljši v svojem razredu, nato so ga sprejeli v semenišče v Tiflisu. Tam je bil spet pet let, dokler ga niso izključili zaradi socialistične propagande.

BORIS: Prvo leto je bil v semenišču, ko je liberalni gruzinski list Iberija objavil njegovo prvo pesem. Podpisal se je Soselo.

ASTROV: Na tajnih sestankih je bral tifliškim delavcem socialistične brošure.

BORIS: Kakšno ponižanje zanj je bila vsakokrat znova vrnitev v semenišče. Zunaj v mestu je nekaj pomenil, poslušali so ga — tam pa si je moral spet nadeti ponižen obraz, si izmišljati izgovore za svoje nočne sprehode, prepevati skupaj s čredo pobožne pesmi. Tri leta so ga imeli za najboljšega učenca. Postal je mojster hlimbe in prena-rejanja. Nič si ni očitil zaradi tega — saj je vračal enako z enakim. Ali niso vohunili za njim, preiskovali njegove predale, kadar je bil zdoma, saj so vohunili za vsemi. In v tej tekmi laži in hinavščine je pet let zmagoval, bil je boljši od svojih mojstrov in učiteljev.

ASTROV: Po izključitvi iz semenišča je delal kot pisar v observatoriju v Tiflisu. Postal je član socialistične stranke, njenega komiteja v Tiflisu in moral se je umakniti pred policijo v ilegalo. Privzel je ilegalno ime Koba.

BORIS: Turška beseda. Pomeni neupogljivi. Pozneje je bil Stalin, jekleni. Neupogljivi, jekleni, kakor hrast, kakor jeklo — samo kot človek ne.

ASTROV: Revolucionar ni človek.

BORIS: Ni? Zakaj pa je potem revolucionar, zavoljo česa, če ne zaradi človeka?

ASTROV: Policija ga je deportirala v Sibirijo, pa je pobegnil in leta 1905 spet v Tiflisu organiziral štrajke in pisal razglase.

BORIS: »Niti za trenutek ne smemo pozabiti, da nam na poti v obljubljeni deželo, kakor smemo imenovati socialistično urejen svet, lahko svetijo samo partijski komiteji.« Besedni zaklad semeniščnika mu je ostal vse življenje.

ASTROV: Ko je Lenin prvič sklical kongres svoje stranke v Rusiji, v finskem Tammersforu, je bil Koba delegat Kavkaza na kongresu.

BORIS: Mhm. S tega kongresa je njegov znameniti opis Lenina. Pred prihodom vodje gre šuštenje po zborovanju — mir, on gre. To se mi ni zdelo odveč, kajti to imponira, vliva spoštovanje. Kako veliko je bilo moje razočaranje, ko sem izvedel, da je bil Lenin tam že pred delegati, da se je nekje v kotu povsem preprosto pogovarjal s preprostimi delegati. Ne zanikam, da je bilo to po mojem napačno, zoper pravila in običaje, ki so potrebni in nujni...

ASTROV: Razumem. Ampak tu gre za Leninovo skromnost, ne za Stalinove...

BORIS: In za Stalinove nazore o tem, kaj imponira, kaj zbuja spoštovanje. Voditelj mora imponirati, zbujsati spoštovanje.

KULIGIN: Ali to mogoče ni res?

BORIS: V tistem času so ga hoteli postaviti pred partijsko sodišče, ker je organiziral napade na transporte denarja in na banke. Da bi napolnil strankine blagajne. No — pa ga niso postavili.

KULIGIN: V kakšni zvezi je to?

BORIS: Namen posvečuje sredstva. Neupogljivi, jekleni, obljubljena dežela, luč, ki nas vodi... Kako malo človeškega je v tem, samo ena človeška poteza: večni človekov strah za obstoj. Stalin ve: bog ni napravil človeka iz prsti, temveč iz strahu.

BORIS: Res je, res je, in v takih časih je mojster in genij tisti, ki zna ravnati človeški strah. Ohranjati in uporabljati.

ASTROV: Po letu pet je moral tovariš Stalin znova v pregnanstvo v Sibirijo in tisoči revolucionarjev z njim.

BORIS: Med njimi predsednik petrograjskega sovjeta Trocki.

ASTROV: Ampak že leta šest je bil spet na partijskem kongresu v Stockholmu in leta sedem na kongresu v Londonu...

BORIS: Tam se je prvič srečal s Trockim. Ko se je vrnil na Kavkaz, je napisal, da je bil Trocki na londonskem kongresu »čudovito nekoristen«. To je bil začetek sovraštva med tema možema. Trocki je bil takrat prvi predsednik petrograjskega sovjeta, sijajen govornik, nadarjen teoretik — Koba je bil neznan kavkaški ilegalcec.

ASTROV: Leta dvanajst je bil na partijski konferenci v Pragi izvoljen v centralni komite.

BORIS: Lenin je iskal za svoj ceka nove ljudi, ne iz emigrantske inteligence, temveč izmed ilegalcev iz Rusije. Postavil ga je na listo kandidatov, toda delegati neznanega Koba niso izvolili. Lenin je uporabil pravico kooptiranja in vzel Kobo v ceka, v njem so bili še Lenin, Zinovjev, Ordžonikidze in agent carske tajne policije Malinovski.

ASTROV: Bil je v Petrogradu tri mesece zaprt, potem v Vologdi, na kavkazu, šest tednov v Krakovu in na Dunaju...

BORIS: To je bilo njegovo najdaljše bivanje v tujini. Na Dunaju se je spet srečal s Trockim; ta je pozneje pisal o Kobovih »rumenih očeh in sovražnem pogledu«.

ASTROV: Leta trinajst ga je policija spet odvelkla v Sibirijo. Tam je ostal do leta sedemnajst, ko je pohitel v Petrograd, da prevzame vodstvo revolucije do Leninove vrnitve v domovino.

BORIS: Da, bil je po stažu najstarejši član cekaja iz leta dvanajst v domovini. Drugi petrograjski vodje so bili tedaj namreč Molotov, Šlajpnikov, Salucki. V tistem času se je preimenoval v Stalina

ASTROV: Ko so se vrnilo Lenin, Zinovjev, Kamenev, Trocki...

BORIS: ...je postal Stalin urednik časopisa Rabočij put. In je pisal v njem: Revolucija ne zna pomilovati svojih mrtvih, ne zna jih pokopavati.

LEBEDEV: Revolucija je imela takrat samo en obraz: zmagovit.

BORIS: Da. Tega drugega ji je dal on. Pozneje, takrat še ni mogel. Bil je urednik partijskega časopisa in potem v vladi, ki ji je predsedoval Lenin, kjer so bili zunanji minister Trocki, notranji Rikov, vojni Antonov-Ovsejenko, Krilenko in Dibenko, gospodarski Miljutin in Šlajpnikov, prosvetni Lunačarski — v tej vladi je imel Stalin narodnostna vprašanja. Pogajal se je z Ukrajinci, ki so se hoteli odcepiti, odšel na fronto v Caricin in se sprl s Trockim, ki je postavljajal na noge

rdečo armado. Potem je postal generalni tajnik politbiroja, vodja strankine birokracije. Zbral je v svojih rokah vse niti in vzvode v partiji. In ko je umrl Lenin...

KULIGIN: Zdaj pride Leninova oporoča! Največja izmišljotina vseh časov! Le noter, le noter, pridite si ogledat zgodovinski dokument, ki ga ni!

BORIS: Petindvajsetega decembra leta dvaindvajset je Lenin narekoval svojemu sekretarju memorandum, ki mu na zahodu pravijo Leninova oporoča. Njegovo besedilo, kakor sem ga jaz bral, imajo zgodovinarji za dokazano do zadnje besede. In bral sem ga tolikokrat, da ga znam na pamet — do zadnje besede. »Naša partija počiva na dveh razredih — na delavcih in kmetih. Če med tema razredoma ne bo enotnosti, je razpad partije neizogiben.« Ampak tedanje razprtije v politbiroju po njegovem niso izvirale iz nasprotij med tema razredoma, ocenil jih je drugače. »Osebnost je tovariš Trocki brez dvoma najsposobnejši mož v sedanjem centralnem komiteju.« In — »odkar je tovariš Stalin postal generalni sekretar, združuje v svojih rokah ogromno moč, in nisem prepričan, da bo znal to moč zmerom uporabiti s potrebno previdnostjo.« Devet dni zatem je narekoval dodatek k memorandumu: »Stalin je pregrob in ta napaka ni združljiva s funkcijo generalnega sekretarja. Zato predlagam tovarišem, da poiščejo pot, kako bi Stalina odstranili s tega mesta in mu imenovali naslednika, ki bo bolj potrpežljiv, bolj lojalen, bolj vljuden in bolj pozoren do tovarišev, a manj muhast. Te okoliščine se lahko kažejo kot nepomembne postranskosti, vendar menim, če hočemo preprečiti razdor in imamo pred očmi odnose med Stalinom in Trockim, potem to ni malenkost ali pa je malenkost take vrste, ki lahko dobi odločilen pomen.« Nihče drug ni toliko vedel o revoluciji, o njenih zakonih in njenih vodjih kot Lenin.

KULIGIN: Kdo vse se danes skriva za Lenina!

BORIS: Točno! Kdo vse se danes skriva za Lenina. Četrtega marca triindvajsetega je Pravda objavila Leninov zadnji članek, napad na komisariat delavsko kmečke inšpekcije, oster, kakor Lenin še nikoli ni bil. Na čelu tega komisariata je bil Stalin. »Odkrito povejmo, da ljudski komisariat delavsko kmečke inšpekcije nima niti najmanjšega ugleda. Vsakdo ve, da slabše organizirane ustanove sploh biti ne more in da v takih razmerah od tega komisariata tudi ne moremo pričakovati nič dobrega. Naša glavna naloga je, da to v temeljih spremenimo. Upajmo, da bo nova delavsko kmečka inšpekcija osvobodena praznega formalizma in smešne domišljavosti, ki koristi samo birokraciji v sov-

jetih in partiji. Birokratje namreč niso samo v pisarnah sovjetov, ampak so tudi v partiji.«

KULIGIN: Pa tudi sovražniki so — dokler jih ne razkrijejo.

BORIS: Lenin je moral čakati skoraj mesec dni, da je Pravda objavila ta njegov zadnji spis. Lenin je čakal mesec dni! Dan po objavi se je ostro spopadel s Stalinom in mu poslal pismeno sporočilo, da je pretrgal vse stike z njim.

KULIGIN: Kdo je videl to pismo? Ti?

BORIS: Dobro, dobro — videle so pa stotine ljudi Leninovo brzojavko v Gruzijo. Stalin je v Gruziji krvavo utišal vse svoje nasprotnike. »Z vsem srcem vas podpiram. Ogorčen sem nad Ordžonikidzovim ravnanjem in nad skupno igro Stalina in Dzerdžinskoga. Lenin.« Potem se je o gruzinskih dogodkih posvetoval s Trockim in poslal tja Kameneva s posebno preiskovalno komisijo. Sredi tega dela ga je tretjič zadela kap in poslej si ni več opomogel. In začel se je Stalinov čas.

KULIGIN: Zdaj vem, kaj so hoteli od mene. Kdo je vodja zarote, kdo me je nagovoril. Poglejte ga: on je. Zaradi njega smo tu.. Zaradi njega smo šli v zapor in v taborišče. Zanj so vedeli in zdaj morajo preiskati vso njegovo okolico.

BORIS: Brez skrbi, zame niso vedeli.

KULIGIN: On nam je naložil sramoto, ki se nas bo držala vse življenje. Tako dobro so ga naučili njegovi gospodarji, da nam na pamet pripoveduje nekakšno Leninovo... — —

BORIS: Kaj si hotel reči, izmišljotino, bedarijo, laž? Pa ti ne gre iz ust beseda v istem stavku z Leninom? Ime Lenin te je ustavilo, vsakdanji pogled na Leninov mavzolej. Saj odtod ga ne vidiš. Lenin bi ga dal razstreliti, če bi mogel — tebi pa je spomin nanj ustavil besedo. Da, v Aziji že dolgo vemo, kako učinkujejo balzamirana trupa in mavzoleji.

KULIGIN: Izdajalec je, trockist!

BORIS: Lenin je porabil svoje zadnje dneve, da bi preprečil, kar je videl prihajati! Hotel je pustiti čisto mizo za seboj — toda Stalin je bil že premočan. Štiri mesece po Leninovi smrti so centralnemu komiteju prebrali njegovo oporoko. Po štirih mesecih. Stalin je bil na klopeh predsedstva majhen in usmiljenja vreden. Rešil ga je Zinovjev. »Zadnja Iljičeva volja je za nas ukaz,« je rekel, »ampak veseli smo, da se njegova predvidevanja v eni točki niso uresničila — v točki, ki zadeva tovariša Stalina.« Leninova vdova Krupska je protestirala, in ko bi se bil tedaj oglasil Trocki... Ampak Trocki je bil preponosen. Ni ga prvič in ne zadnjič pokopal njegov ponos. Stalina je podprl še

Kamenev in s štiridesetimi glasovi proti desetim je ceka sklenil, da Leninove oporoke ne bodo objavili.

KULIGIN: Tako je. Trockist.

BORIS: Dragi Kuligin, obtožbi, da smo vsi skupaj vohuni in tuji agenti in kar koli nam bodo že naložili, lahko dodaš še svojo osebno obtožbo zoper mene, da sem trockist. To ne bo spremenilo ne moje ne tvoje usode.

ASTROV: — — No, to je pa zdaj po malem že smešno.

BORIS: Mogoče res. Mogoče res ni, kar si domišljamo mi — tragično. Mogoče res ni.

LEBEDEV (*počasi gre po sobi sem in tja*): Stvari je treba postaviti na svoje mesto.

BORIS: Prav to delam.

LEBEDEV: Ne. Bile so postavljene na svoje mesto z revolucijo in s trdim delom po njej, z mukami in žrtvami. Ti jih hočeš zdaj premikati. To ni prav. Zgodovinsko! To ne more biti prav.

BORIS: Kako je naš dragi Lebedov nenadoma razumen in pameten in kako visok zgodovinski razgled ima! Jaz pa sem mislil, da je samo zvest komsomolec in plitek medicinec, ki misli z želodcem, z glavo pa samo toliko, kolikor je zdravo zanj!

LEBEDEV: Vsaka generacija na tem svetu si postavi cilje glede razvoja človeške družbe za korak naprej od prejšnje. In pri uresničevanju teh ciljev napravi korak naprej od prejšnje.

BORIS: In generacija za generacijo izgori v obupnem, zmerom na neuspeh obsojenem prizadevanju, da bi izravnala resničnost s svojo zaželeno podobo sveta. In zmerom znova, brez prestanka išče človek še bolj eksakten vzorec za resničnost, ki je zmerom manj eksaktna.

LEBEDEV: To je defetizem. Ne. Stvari je treba postaviti na svoje mesto.

BORIS: Ja, to je Stalin znal. Ko bi bili ravnali, kakor je hotel Trocki, bi se bili zapletli v revolucije v Nemčiji, Franciji, na Madžarskem in združena evropska kontrarevolucija bi bila strla mlado državo. Trocki je bil pač marksist, Stalin pa je čez noč postavil na glavo Marxa in vso boljševiško teorijo ter razglasil socializem v eni sami deželi...

ASTROV: In rešil sovjetsko državo.

BORIS: Neštetikrat pred njim jo je rešil Trocki, ko ju že primerjamo — če sploh lahko en sam človek reši državo — in bi jo še reševal za boljše reči, kakor ji jih je namenil Stalin!

KULIGIN: Ste slišali — trockist!

ASTROV: Na primer. Kaj ji je namenil.

BORIS: Lakoto, deset milijonov mrtvih...

ASTROV: Lakoto je s trdo roko omilil, kolikor se je dalo.

BORIS: Ali pa zakrivil s svojo politiko na vasi.

ASTROV: Lakota se je začela pred kolektivizacijo. Zakrivila jo je gospodarska nemoč države.

BORIS: Pred revolucijo je bila država prav tako gospodarsko nemočna, pa ni stradala.

ASTROV: Kdo pravi, da ni? Odkod pa je potem jemala revolucija milijone privrženecv, če ne izmed zatiranih in lačnih?

BORIS: Dobro, umikam obtožbo za lakoto. Ostanе deset milijonov mrtvih!

ASTROV: Razredni boj ne pozna usmiljenja.

BORIS: Revolucija je zmagala, zakaj še boj!

ASTROV: Ni zmagala, dokler je rovarilo deset milijonov razlaščenih!

BORIS: In ni druge poti, kakor pobiti jih?

ASTROV: O, je — ...pustiti jim, da se organizirajo in da spet osvojijo oblast s svojim denarjem, svojim uradništvom, inteligenco, oficirji...

BORIS: Torej revolucija, v kateri pogine deset milijonov ljudi. Za koga potem revolucija? V čigavo korist?

ASTROV: Za preostalih sto osemdeset milijonov zatiranih.

BORIS: Ki niso več zatirani?

ASTROV: Ki so svobodni.

BORIS: Svobodni. Dobro. Dobro! Umikam še obtožbo za deset milijonov mrtvih! Ostanе pa prevara. Prevara vseh za vse! Revolucija je plačala svobodo z lakoto in z desetimi milijoni mrtvih. Ampak bila je prevarana. Namesto svobode za zatirane je dobila za to svojo strašno ceno novo nasilje, novo zatiranje, nov strah. In nazadnje nasilje nad revolucijo samo, umor revolucije, vseh, ki so dali kri zanjo! Umor vse Leninove garde! To ostane neizbrisno in ostane krivda, da je dvesto petdeset let po Robespieru spet rekla Evropa: Revolucija žre svoje lastne otroke!

LEBEDEV: Svoje izdajalce.

BORIS: Da so bili izdajalci ti ljudje, ki so za revolucijo pustili žene in otroke in delo in kruh in sonce in nebo in vse, kar ima človek svojega na svetu, stradali po sibirskih rudnikih, vsako uro tvegali svoje življenje, ustvarili partijo, izbojevali revolucijo, v vojni in lakoti ustvarili novo državo? Da je imel Lenin okrog sebe same izdajalce? Vse jih je Stalin pobil, vse, razen svojih zvestih uradnikov in tistih, ki so znali molčati, kaj molčati, skrivati misli in jih je naključje

pustilo žive! — Tako je. Ta obtožba ostane. Obtožen je Josif Visarionovič Stalin, da je obglavil revolucijo in prevaral narod, ki je trpel lakoto, se vojskoval in dal deset milijonov mrtvih za svobodo, ki je ni dobil.

ASTROV: Bili so javni procesi. Bili so javni dokumenti, dokazi.

BORIS: Kaj ti veš o dokumentih, o dokazih! Ja, dokumenti. Zaradi takih dokumentov so ustrelili Tuhačevskega in sedem generalov. Dokumenti! Za parado prvega maja sedemintridesetega je Tuhačevski še stal ob Stalinu na Rdečem trgu. Dvanajstega junija so objavili, da je bil »na čelu skupine zarotnikov« ustreljen. Ko so ga aretirali, se je branil z orožjem. Ranjenega so privedli pred Stalina. Potem sta dolgo in glasno govorila, preden so ga odvedli v zapor. Edino to je znano o tem pogovoru. Ampak v besedah, ki sta jih govorila, so ključni tega našega časa. Vidim ju pred seboj, kakor da sem bil tam. Vidim oba, general in vojak — in mož v sivi uniformi, obsedla me je ta slika in ne zapusti me, dokler bom živ! Dokler bom živ ...!

Nagla zatemnitev. Osvetli se manjši del odra. V ozadju se odpro vrata in slišati je korake. V osvetljeni stožec stopi ranjeni general. Iz ozadja je slišati nekaj kakor korake in nemir pred vrati.

GLAS OD ZUNAJ: Nevarno je, lepo vas prosim ...

GENERAL: Kdo?!

GLAS OD ZUNAJ: Ampak, tovariš ...!

Slišati je vrata, nato je mir. Na osvetljeni del odra stopi mož v sivem: visok komaj dobrih 165 centimetrov, čokat, z značilno frizuro in brki, v preprosti uniformi brez oznak, v dolgih hlačah in nizkih čevljih.

MOŽ V SIVEM: Nisem verjel, da si streljal. Veš, kaj to pomeni? Streljal si na sovjetsko oblast.

GENERAL molči.

MOŽ V SIVEM: Po logiki stvari si zdaj enak Kornilovu, Kočaku, Denikinu — vsi ste streljali na sovjetsko oblast.

GENERAL: Dobro veš, da v tem ni besede resnice.

MOŽ V SIVEM: Zakaj si streljal? Kako boš zdaj dokazal svojo nedolžnost — saj se boš menda branil?

GENERAL: Najprej mi boš ti dokazal krivdo.

MOŽ V SIVEM: Sodišče jo bo dokazalo.

GENERAL: S čim.

MOŽ V SIVEM: Z dokumenti.

GENERAL: S kakšnimi.

MOŽ V SIVEM: Tvoje pismo. Tvoj podpis.

GENERAL: — — — Tega nisem pisal jaz. To je od začetka do konca ponarejeno. To ti je nekdo podtaknil, da bi nam škodoval.

MOŽ V SIVEM: Nam? Kdo je nam. Če ti rečem nam, potem ne misliš name in na tovariše iz cekaja, ampak nase in na svoje zarotnike. Zakaj si začel zaroto?

GENERAL: Čemu zdaj to prevračanje besed.

MOŽ V SIVEM: To so suha dejstva.

GENERAL: To so podtaknjene laži! Tisti od tvojih pisarjev, ki si je to izmislil, zasluži, da ga naženeš, tako slabo je opravil svoj posel!

MOŽ V SIVEM: Zakaj si začel zaroto?

GENERAL: Si tako vpraševal vse, ki si jih pobil?

MOŽ V SIVEM: Javno so povedali, zakaj.

GENERAL: Saj menda ne verjameš. Saj nihče ne verjame, da so bili agenti in zarotniki Zinovjev, Kamenov, Smirnov, Kračkovski, Pjatakov, Radek, Sokolnikov, Muralov.

MOŽ V SIVEM: Priznali so.

GENERAL: Priznali so, da je imel Lenin okrog sebe same izdajalce in da smo zmagali v revoluciji s samimi vohuni.

MOŽ V SIVEM: Priznali so.

GENERAL: Če bi ne bilo tako grozljivo, bi se nam smejal ves svet! Holtzman je priznal, da se je sestal s sinom Trockega v Kjöbenhavnu v hotelu Bristol in se dogovarjal z njim, kako bi umorili tebe. Dva dni zatem je vedel ves svet, da je res v vsakem večjem mestu na svetu hotel Bristol, le v Kjöbenhavnu ga ni...

MOŽ V SIVEM: To je malenkost.

GENERAL: Pjatakov je priznal, da je pristal z nemškim letalom na tem in tem norveškem letališču in se sestal s Trockim. Na tistem letališču ni ne mesece prej in ne mesece po dnevu, ki ga je imenoval Pjatakov, pristalo nobeno nemško, sovjetsko, sploh nobeno tuje letalo.

MOŽ V SIVEM: To so malenkosti. Priznali so.

GENERAL: Ali si zaradi teh malenkosti lani jeseni odstavil Jagodo?

MOŽ V SIVEM: Jagoda je poštni minister. Zakaj pa misliš, da so priznali? Zakaj?

GENERAL: Jagodov naslednik Ježov je rekel — pri meni bi še Karl Marx priznal, da je Bismarckov agent.

MOŽ V SIVEM: Dobre šale imam rad — ampak ta je slaba. Misliš, da je Ježov nor.

GENERAL: Mislim, da je. Kakor je bil Jagoda, kakor si ti. Podtaknili so ti ponarejene dokumente, da bi ohromil rdečo armado še tik pred vojno, ki neizogibno pride — in ti si nasedel.

MOŽ V SIVEM: Tvoj vrhovni komisar je napravil samomor.

GENERAL: Gamarnik!

MOŽ V SIVEM: Ni to priznanje krivde?

GENERAL: To je strah.

MOŽ V SIVEM: Česa bi se bal, če bi bil zvest revoluciji?

GENERAL: Revoluciji ali tebi?

MOŽ V SIVEM: To je isto. Česa bi se bal.

GENERAL: Tvoje delo. Moraš se znebiti vseh, ki bi kdaj namesto tebe lahko kazali pot — kajti pravo pot poznaš edino ti.

MOŽ V SIVEM: Da, jaz poznam pot. Kdo, misliš, me je postavil na to mesto? Milost božja in volja naroda? Delo me je postavilo, štirideset let revolucionarnega dela! In zdaj naj pustim, da uničijo to delo, ne samo moje, za dvesto milijonov ljudi gre, da uničijo to delo in revolucijo zanesenjaki in nesposobneži? Zdaj mi bo po štiridesetih letih dela vsakdo pamet solil — ko ne znate upravljati niti svojih pisarn! Potem pa rečete — zmotil se je, bil je pač drugega mnenja, s tem še ni kriv. Ni res! Kriv je, ker se je zmotil! Kaj bo ostalo od nas, če bomo vsak drugega mnenja? Rajši se danes pobijmo med seboj in pokličimo nazaj carja in revščino in blato!

GENERAL: Saj že vse spet imamo — revščino in blato in pobijanje med seboj ... in carja.

MOŽ V SIVEM: Prav. V primeri s carjem poznamo svojo odgovornost. Za danes in jutri.

GENERAL: Lenin je tudi vedel za svojo odgovornost, pa ni nikogar ubil, če je bil drugega mnenja. Svojih ljudi.

MOŽ V SIVEM: Lenin, Lenin! Kakšen je bil položaj takrat in kakšen je danes? Pet let mi govoriš: Hitler pripravlja vojno proti vsem. Dobro, proti vsem. Samo dve poti sta — sporazum z njim ali vojna, tretje ni. Sporazum je mogoč za pet let, za deset, da se ta čas zaplete z drugimi — za več ne, potem pa pride vojna. In kaj pomeni vojna z njim, z njimi? Pred dvajsetimi leti so se borili na dveh frontah — pa so še uničili carsko armado in nam omogočili revolucijo.

GENERAL: Revolucijo je omogočila partija.

MOŽ V SIVEM: Ker je bila v razpadajoči državi pripravljena in organizirana opozicija. Ali jaz nimam opozicije? Ljudi, ki »so drugega mnenja«? Kaj bodo napravili, če bo sovražnik spet kakor leta sedemnajst v Rigi, v Kijevu?

GENERAL: Saj si jih vse razbil. Trocki je v Mehiki, Kamenev v Sibiriji.

MOŽ V SIVEM: Tudi leta sedemnajst je bil Lenin v Ženevi! Vojna je sama po sebi kriza, tudi zmagovita vojna je kriza. Če je v državi opozicija — kaj bo napravila, ko pride do krize? Ne, ne moremo tvegati.

GENERAL: Kaj to pomeni.

MOŽ V SIVEM: Da je danes vsaka sentimentalnost izdaja revolucije, izdaja sovjetske oblasti.

GENERAL: — — Leta enaindvajset sem pošiljal čez led Finskega zaliva bataljone nad Kronštadt, da so zatrli upor tistih ljudi, ki so bili tri leta prej začetniki in junaki oktobra. Ja, vsaka sentimentalnost je izdaja revolucije. Takrat je bilo to res. — Kronštadtski mornarji. Zadnjič sem spet bral enega njihovih razglasov. Prav iskat sem ga šel, sam. »Tovariši, vzdržujte revolucionarni red. Delavci in kmetje potrebujejo predvsem svobodo. Zahtevajte osvoboditev vseh zaprtih socialistov in brezstrankarskih delavcev, zahtevajte svobodo tiska, govora in zborovanj za vse delovne ljudi.«

MOŽ V SIVEM: Tisti upor so vodili anarhisti, ti sam si ga zadržal in kaj hočeš zdaj s tem.

GENERAL: Prijelo me je pač... šel sem pač iskat tisti razglas...

MOŽ V SIVEM: No, takrat res nisi bil sentimental.

GENERAL: Ne. Sedmega marca zvečer smo začeli s topništvom obstreljevati Kronštadt. Drugo jutro, osmega marca, so naši prestregli radiogram, ki ga je oddajal Kronštadt. »Danes je svetovni praznik, dan delovnih žena. Mi iz Kronštadta pošiljamo ob grmenju topov bratske pozdrave vsem delavkam vsega sveta. Da bi se kmalu osvobodile vseh oblik nasilja in zatiranja. Naj živi socialna revolucija po vsem svetu.«

MOŽ V SIVEM: Naj živi anarhistična revolucija.

GENERAL: Vem, anarhisti, beli agenti — ampak vseeno me je mrazilo, ko sem to po petnajstih letih spet bral.

MOŽ V SIVEM: Te je mrazilo.

GENERAL: Sem pač občutljiv.

MOŽ V SIVEM: Ne, to ni občutljivost. To je dvom o revoluciji. Ali je bila vredna te cene, ki jo plačujemo zanjo. Ali ne bi šlo drugače, z manj krvi. Ne boš verjel — koliko je teh dvomov in dvomljivcev. Med vami.

GENERAL: Eden izmed šefov tvojega enkavedeja se je nedavno ustrelil. Govorijo o pismu, ki ga je pustil: nisem se zato bojeval za

revolucijo, da bi po njeni zmagi postal množični morilec. Po tvojem je tudi on podvomil.

MOŽ V SIVEM: Je.

GENERAL: Ne. Zgodovina bo vedela, da sem napravil s pomočjo partije iz rdeče armade močno sodobno vojsko — to je bila moja naloga in to sem opravil. Če o kakšni stvari dvomim, potem o potrebi in koristnosti tega ubijanja, ki si ga začel. Nihče ne ve, kje se bo končalo.

MOŽ V SIVEM: Vem, vem, nauki francoske revolucije, giljotina, Robespierre, termidor. Nauki francoske revolucije so bili zelo priljubljeni med našimi voditelji, ki so pripravljali oktober v Londonu in New Yorku. Trocki, Zinovjev, Kamenev, Buharin. Jaz pa sem začel med delavci na Kavkazu, za Uralom, v Ukrajini, na Volgi. Oni so raziskovali dušo termidorja — jaz poznam dušo svojih ljudi.

GENERAL: Ne poznaš. Kaže se ti drugače, kakor je v resnici. Preveč si jo zmaličil, zdaj v njej ni drugega kakor strah. Strah pa pokrije človeka čez in čez — ne poznaš več, kaj je v resnici v njem.

MOŽ V SIVEM: Zakaj pa bi zmerom spet spoznaval vsakega človeka posebej? Nas ni zgodovina ničesar naučila? Določene lastnosti so v določenih časih skupne vsem ljudem.

GENERAL: Na primer strah.

MOŽ V SIVEM: Na primer, če začneš s tega konca. V zvezi s strahom maščevalnost. Nagon, da bi se maščeval za strah, ki ga je prestal. Carska ohrana je imela odlično metodo evidence, policaj, ki jo je izumil, je bil genij svoje stroke. Na zemljevid Rusije so narisali rdeči krogec — to je bil politični sovražnik, recimo ti. Krogec je narisana tam, kjer ta človek živi, recimo, v Moskvi. Ob njem so manjši rdeči krogci: v Moskvi njegova žena in brat, drugi drugod, preostali bratje in sestre, oče in mati — no, oče nima krogca, ni več živ.

GENERAL: Res je.

MOŽ V SIVEM: Ob teh manjših rdečih krogih so rjavi krogci. Eden je v Moskvi: bratova žena. Drugi so drugod — priženjeni v družino. In tako z enim samim pogledom pregledaš vso mrežo — in ko zagrabiš njeno središče, moraš zagrabit vse. Če ti je policija ubila moža ali brata ali sina, ne boš nikoli več zanesljiv. Sovražil boš — in ob prvi priložnosti se boš hotel maščevati.

GENERAL: Lepo si mi razložil, kaj bo z mojimi ljudmi.

MOŽ V SIVEM: Prisilil si nas v to.

GENERAL: Saj. Za vsakega, ki ga ubijete, izgine še pet, deset ljudi.

MOŽ V SIVEM: Ne smemo tvegati. Ničesar ne smemo tvegati. Zakaj si začel zaroto?

GENERAL: Pa če bi jaz tudi bil kriv — česa so krivi moji sodniki, deset nedolžnih ljudi za mano!

MOŽ V SIVEM: Za mano pa je dvesto milijonov ljudi.

GENERAL: In kaj je deset proti dvesto milijonom. To je bedasto, to je primitivno!

MOŽ V SIVEM: Saj ni res, to so preproste, osnovne resnice. Če se ti to zdi primitivno, ne poznaš logike osnovnih resnic.

GENERAL: Vse si obrnil spet nazaj. Po revoluciji je bilo naše sodstvo najnaprednejše na svetu — pred dvema letoma si dovolil policajem pretepanje in muke, vsakršne, ki si jih znajo izmisliti. Vse si obrnil nazaj.

MOŽ V SIVEM: To je moč kontinuitete. Ne moreš se ji upreti vsepovsod.

GENERAL: Kadar so nad kulturnimi narodi zmagali manj kulturni, je rekel Lenin, so zmagovalci zmerom prevzeli civilizacijo premaganih. Isto, je rekel, se lahko zgodi v razrednem boju. Kultura premaganega razreda je bila uborno nizka in nepomembna — ampak naša je še nižja, je rekel.

MOŽ V SIVEM: Nihče ne more stopiti iz svojega časa in okolja.

GENERAL: Ampak kdor se tega zaveda, ne ravna kakor ti, ki si z vsemi zastavami zajadral nazaj v gnilobo carske policije! Ali veš, kaj so govorili o tebi, kadar so bili med seboj, celo člani tvojega politbiroja? Da si novi Ivan.

MOŽ V SIVEM: Zato pa so danes v politbiroju revoluciji zvesti ljudje.

GENERAL: Tebi zvesti ljudje! Tvoji predstavi o revoluciji! Ta pa je danes tako kakor pri Nikolaju Prvem, jutri pri Aleksandru in pojutrišnjem kakor pri Petru Velikem! Zidaš, kakor je Peter zidal Petersburg: na okostjih njegovih graditeljev. In policija je kakor Ivanova opričina: ne varuje revolucije, ampak tebe! — Kakor da se je zgodovina maščevala nad tem ljudstvom. Kakor da se je preteklost dvignila in zatrla revolucijo z večjo močjo, kot se je revolucija uprla njej. »In ljudje so srečni, da jih spet nekdo vodi kakor čredo in da je iz njihovih src spet odstranjen strašni dar svobode, ki jim je povzročila toliko muk.«

MOŽ V SIVEM: Ti si menda peti, ki mi je povedal ta stavek iz Dostojevskega. Ne bo drugega, kot da ga začnemo propagirati — da ga boste nehali brati.

GENERAL: Ljudje mislijo. Ne moreš tega opraviti sam za vse.

MOŽ V SIVEM: Če bi bilo to res, bi nam bilo bolje. Ježov bi razpustil svoj komisariat in imeli bi dva poštna ministra. Ljudje mislijo! Pred dvajsetimi leti so bili neumni, nešolani, umazani, sebični — misliš, da se je kaj spremenilo v teh dvajsetih letih po revoluciji? Misliš, da se sploh kdaj lahko spremeni, kadar gre za take reči? Če so malo manj umazani in malo manj nešolani — so pa zato prav tako neumni in sebični — tega v stoletjih ne spremeniš, kaj v dvajsetih letih!

GENERAL: Revolucija je zmagala z zaupanjem v ljudstvo.

MOŽ V SIVEM: Enaindvajsetega, ko si razbil upor v Kronštadtu, si videl, kako je s tem. Pozneje si lahko videl neštetokrat. V razrednem boju ne zmagáš s prigovarjanjem. Samo z vsem aparatom sile so v dobah razrednih bojev zmerom vladali vsi, ki jim je zgodovina dala odgovornost za čas in prostor.

GENERAL: Revolucija je zmagala z vero v človeka, z vero v sposobnost človeka, da živi svoboden.

MOŽ V SIVEM: Pusti ta slovar Gorkemu. Zgodovina je neusmiljena in najbolj se maščuje nad sanjači in slepci, ki ji niso kos.

GENERAL: Zato si razpustil stare boljševice, komunistično akademijo, bivše politike zapornike...

MOŽ V SIVEM: Sanjači.

GENERAL: Seveda, ti ne bodo nikoli verjeli nezmotljivim zapovedim iz Kremlja. V večno, nezmotljivo oblast. Saj so vse svoje življenje podirali oblast. Kdor je dal svoje življenje za zrušenje oblasti, je do smrti nevaren vsaki oblasti.

MOŽ V SIVEM: Točno. Zato zaupam mladi generaciji. Množicam, ki se hočejo učiti, povzpeti. Ti pa vidijo v stari gardi ljudi, ki so trpeli pod bičem ali pa sami vihteli bič. V vsakem primeru — bič. To pa ni prijetna predstava o oblasti ne glede na to, ali je resnica ali ne. Zato jih vzgajamo drugače, tako da se lahko zanesemo nanje.

GENERAL: Tako, da vedo zelo malo ali pa nič o idejah boljševizma. Da zastrašeni strmijo v Kremelj in čakajo, kaj bo ukazala oblast, ki edina ve za pot v komunizem, o katerem nimajo nobene predstave več.

MOŽ V SIVEM: Nobenih predstav ne potrebujejo. Delati je treba, ne pa sanjariti. Sanjarijo naj veterani, če že hočejo, ampak potihem, ne na glas, drugače morajo vstran. Danes je treba delati.

GENERAL: Da bo živela nova oblast, morajo proč vsi, ki so živeli za zrušenje in od rušenja stare oblasti.

MOŽ V SIVEM: Za mano je dvesto milijonov ljudi — in stokrat dvesto tistih, ki pridejo za nami.

GENERAL: Vem, vem, in kaj je v primeri s tem deset tisoč starih boljšeikov.

MOŽ V SIVEM: Tako.

GENERAL: Dobro, končajva to. Potemtakem je popolnoma vseeno, ali kaj priznam ali ne...

MOŽ V SIVEM: Da.

GENERAL: Če kaj rečem ali če molčim.

MOŽ V SIVEM: Da.

GENERAL: Potem bom molčal. Zaradi logike zgodovine moram proč. Da bi zrušil staro, so mi vcepili zanikanje avtoritete oblasti — torej tudi tebi ne bom priznal avtoritete, torej moram proč. Vsi moramo proč. Zaradi kriz, ki nas čakajo, in zaradi naših sposobnosti, da bi v teh krizah lahko usmerili državo in partijo drugače, kakor ti misliš, da je prav, moramo proč. Ker smo izbojevali revolucijo v imenu svobodnega človeka — ker danes svobodni človek ne more preživeti, ker je zgodovina zoper njega, zato moramo proč.

MOŽ V SIVEM: Ampak prej boš še priznal.

GENERAL: Izmisli si si obtožbo — izmisli si še moj zagovor in moje priznanje.

MOŽ V SIVEM: Ti...!

GENERAL: — — Vse to je samo pol resnice. Cela resnica je v tem, da hočeš ti edini biti svoboden. Hočeš se osvoboditi nepotrebnih ovir. Da bi moral odgovarjati za svoje odločitve, jih braniti, posvetovati se, brez konca razpravljati s Trockim in Buharinom, da bi se moral zmerom bati morebitnih naslednikov. Kako si mogel še mene prištevati k njim? — Ja, brez teh ovir hočeš biti, ko nam kažeš edino pravo pot. Odkril si sredstvo za svojo svobodnost: aparat. Dvesto milijonov nesvobodnih, zato da si ti svoboden. Aparat, ki ima en vzvod, daje tistemu, ki je za vzvodom, svobodo. Pa je res?

MOŽ V SIVEM: Prej boš priznal.

GENERAL: Res verjameš, da si svoboden? Da to sploh more biti človek, ki je ukradel zgodovini tak njen napor zato, da bi on sam preživel svoje življenje svoboden?

MOŽ V SIVEM: Boš priznal.

GENERAL: Poglej, v kaj si se zapletel: videl si, da imaš med svojimi ljudmi stotisoče, ki te sovražijo. Saj te morajo, saj tudi te. S tem te prisilijo, da jih pobijaš. Ampak prav v tem je zanka: bolj jih trebiš, več jih je — drugače ne more biti, in zmerom več jih bo.

MOŽ V SIVEM: Priznal boš!!!

General molči.

MOŽ V SIVEM: Priznal boš, priznal boš, priznal boš!!!

General molči. Mož v sivem ga dolgo gleda, se umirjeno obrne in odide. Oder se počasi zatemni, hkrati se naglo osvetli tisti njegov del, na katerem so prejšnje osebe. Igralec generala ne sme izkoristiti temnega premora za to, da bi odkorakal z odra, ostati mora neopazen v temi. Boris se premakne, se brez cilja in smisla sprehodi, obstane pred Zinaido. Lebedev in Kuligin sta kakor pripravljena na skok. Astrov ju napeto opazuje v navidez ležerni drži.

BORIS: — — Tako je, vidiš, Zinaida, tako je to. In mi niti to nismo, stari revolucionarji, ki jih je zgodovina zavrgla, ampak štafaža, rože in vse tisto za njihov pogreb. Po mojem nas ne bodo več dolgo pustili tu. Zinaida, daj mi roko, da se posloviva.

ZINAIDA mu da roko mehanično in jo mehanično spet spusti.

BORIS (*stopi k Astrovu*): Astrov, ljubljencek življenja, srečni in razumni fant...

ASTROV se ne gane.

BORIS (*se neprizadeto obrne od njega*): Lebedev, Kuligin... Tisti hip se Lebedev in Kuligin zbudita. Lebedev plane k seržantu in mu hoče iztrgati pištolo, Kuligin to vidi in planek Borisu, da bi mu zvil roke na hrbet.

LEBEDEV: Dajte mi to, ubil ga bom, ubil ga bom, dajte mi to!

KULIGIN: Ja! Ubiti ga je treba! Psa! Kakor psa!

Kuligin pusti Borisa in skoči Lebedevu na pomoč. Seržant se molče sopihajoč ruje z njima, uspe odskočiti in izoleči pištolo.

SERŽANT: — — Če se še kdo premakne, bom moral streljati...

Kuligin in Lebedev sta v hipu ob vso energijo, ohlapno obstaneta na mestu. Boris se počasi obrne proti seržantu, ki uperi pištolo vanj. Vsi so negibni. Boris zakorači proti seržantu.

SERŽANT: To je samomorilec, ustavite ga! Ustavite ga, hudiča, kaj ne vidite?!

Zinaida stopi pred Borisa. Boris se brez upiranja ustavi. Vstopi poročnik, za njim vojaki.

POROČNIK: Kaj pa imate? Kaj pa imate, tovariši?

Seržant si obriše pot z vratu. Poročnik prijazno namigne, vojaki stopiji k peterici in jim s tem brez besed in brez kretenj nakažejo, skoraj prijazno, naj zapustijo sobo. Vseh pet gre brez upiranja z njimi. Zadnji gre z odra seržant, potem ko si je globoko oddahnil.

Z a s t o r

Drugo dejanje

Ista soba v baraki, zdaj svetla in sončna. Zinaida sama ob oknu. Vojak od zunaj odpre vrata, vstopi Boris, vojak za njim od zunaj vrata zapre.

ZINAIDA: Boris!

BORIS: — Lep dan. Kmalu bo konec zime.

ZINAIDA: Boris — si priznal?

BORIS: Ne.

ZINAIDA: Zakaj ne!

BORIS: Saj niso ničesar hoteli... Najbolj čudno zaslišanje — saj to sploh ni bilo... —

ZINAIDA: Boris, priznaj vse, kar hočejo, ne upiraj se, kesaj se, vse, kar hočejo — samo da ostaneš živ! Včasih se kdo vrne iz taborišč...

BORIS: Odkod to veš?

ZINAIDA: V moji baraki pravijo, da sta lani šli dve domov.

BORIS: Pravijo! — Mogoče.

ZINAIDA: So te topli?

BORIS: Ne.

ZINAIDA: Mene tudi ne. Mogoče se bo spremenila politika, mogoče bodo taborišča zaprli — vse je mogoče! Ampak mogoče je samo, če si živ.

BORIS: Ja.

ZINAIDA: V moji baraki je ena, ki je tu petindvajset let. Jaz sem premlada, da bi si sploh znala zamisliti, koliko je to časa — petindvajset let.

BORIS: Čakaj, glavnik imam, počesal te bom.

ZINAIDA: A sem...?!

BORIS: Nisi, nisi — kar tako, da... da prideva stran od tega. Ni v moji moči, da pridem iz taborišča, da ostanem živ — ali da jutri umrem. Jaz ne morem s seboj ničesar več napraviti. Vse bodo napravili drugi. Živimo v letu Stalinovem tisoč devetsto triinpetdeset. Roke se mi tresejo.

ZINAIDA: To je neprespanost.

BORIS: Ne, to je strah. Zdelo se mi je, da nihče ni spal to noč; ko so me vodili po dvorišču, sem povsod videl razsvetljena okna. Ko bi vedel, kaj imajo... Sicer je pa vseeno.

ZINAIDA: Kaj?

BORIS: Nič.

ZINAIDA: Nisem te razumela!

BORIS: Nič, nič. Vidiš, na marsikatero žensko sem pomislil — nate pa nikoli ne.

ZINAIDA: Jaz tudi ne nate.

BORIS: Dolga leta sva delala skupaj, na fakulteti, na kremeljski kliniki — znanca, ampak tujca. Zdaj tu me pa ima, da bi te prijel in ... — zdaj, ko stoji ona mumija pred vrati.

ZINAIDA: To ravna naša zavest sama, brez misli. Zavest beži v zatočišče, ki se ji ponudi. Beži, da je strah ne bi dohitel in do konca utopil v sebi.

BORIS: Mogoče. Ampak vseeno priznaj, da ljubimkanje zdaj in tu ni ravno knjižno.

ZINAIDA: Saj to ni ljubimkanje. Človek je v stiski in išče odmeva.

BORIS: Imam pa že rajši, da me strah utopi do konca in se bodo poslej ukvarjali s tem organizmom psihiatri, jaz pa ne bom več obremenjen z zavestjo o njegovi eksistenci.

ZINAIDA: Tebi se to ne bo zgodilo.

BORIS: Res je. Vsi moji so zdravi, niti shizofrenije ni v družini. Samo malo pretenke čute imam.

ZINAIDA: Čutim.

BORIS: O, to — to je električna. V mojih prstnih mišicah in tvojih možganskih zavojih. Statična električna.

ZINAIDA: Statična?

BORIS: Tako smo se učili. Bi se rada šalila?

ZINAIDA: Bi. Začni!

BORIS (*gre stran od okna*): Ženske imajo neverjeten gon za ohranitev. Za ohranitev sebe in vrste.

ZINAIDA: Sonce mi greje hrbet.

BORIS: In kakor so včasih nespametno in čez vse meje razsipne, so drugič spet prav nerazumljivo skromne. Čutijo, ta gon za ohranitev jim pove, kaj je moč dobiti in kaj ne. Zato so bolj pravične v svojih zahtevah do življenja. Razumeš, kaj mislim?

ZINAIDA: Sonce mi greje hrbet.

BORIS: Čeprav se nam zdi, da reagirajo povsem nepredvideno. Saj to je nepredvideno — za nas, ker mi reagiramo z logiko, one pa z nagonom.

Vrata se odpro, vojak spusti v sobo Kuligina, Astrova, Lebedeva in vrata za njimi od zunaj zapre.

BORIS (*kakor da jih ni videl*): In najbrž je mnogo situacij v življenju, ko ni prava logična reakcija, ampak nagonska, to se pravi, ženska.

KULIGIN (*težko sede, tiho*): Oh, spet ta norec...!

LEBEDEV (*stopi k njemu*): Kaj ti je, Saša?

KULIGIN (*glasno*): Rekel sem — spet ta norec!

LEBEDEV: Pusti ga, sam sešteva svoj račun.

BORIS: Tako je. Vsak od nas sam sešteva svoj račun — le črte nikoli ne potegne sam. Razen, seveda, samomorilcev. Ampak vsi ne moremo biti samomorilci. — Oprosti, Saša — ruska duša. Pravzaprav v to rusko dušo nikoli nisem verjel. To je v resnici ruska lenoba. Rus je govoril, namesto da bi bil delal. Vse življenje je govoril in se je v tem tako izvežbal, da je včasih res našel kam globlje — nato je svet zastrmel in rekel — ruska duša. Ruska razvada!

LEBEDEV: Saša, pomiri se.

BORIS: So te mučili?

KULIGIN: Pusti me pri miru! — Niso.

BORIS: Pravzaprav je zelo čudno, da so nas odvedli takoj v taborišče. Da nismo ostali v preiskovalnem zaporu. Pa tudi vsa ta čudna zasliševanja — kakor da sami ne vedo, kaj bi radi od nas. Človek bi vedel, pri čem je, če bi rekli — priznaj, v laboratoriju si pripravil tono strupa za ves oficirski zbor rdeče armade. Kajti če priznaš, se nihče ne spomni, da mora ta strup tudi nekje biti, če si ga priznal. Ko sem bil zunaj, mislim, v tujini, sem bral pričevanje, zgodbo iz velike čistke leta sedemintrideset. Vladimir Ivanovič Kušnarenko je med revolucijo leta pet kot gimnazijec delil letake. Carsko sodišče ga je poslalo v Sibirijo: dosmrtno. Tam se je pridružil nomadskemu plemenu Jakutov. Ko so ga leta trinajst pomilostili, ni hotel nazaj, ostal je v tajgi. Oženil se je z jakutsko lepoticco, rodila mu je štiri sinove. Med svetovno vojno carska mobilizacija ni segla do Jakutov v tajgi — revolucija tri leta pozneje pa je le segla. Sedemnajstega se je Kušnarenko poslovil od Jakutov in tajge, družino je vzel s seboj. Bil je velik borec v rdeči armadi, nazadnje komandant polka. Po revoluciji je postal direktor velikega podjetja. Dvajset let po njegovem slovesu od tajge, sedemintridesetega, ga je prijel enkavede. Takrat so zaprli stotisoče. Kušnarenka so obtožili, da je pripravljaval oboroženo vstajo. Neizkušen, mlad preiskovalec ga je obtožil tega. Oborožena vstaja pa ni šala: to ni kakor protirevolucionarna propaganda, za to ne zadostujejo besede, za vstajo je treba oprijemljivih reči — orožja. Tako se je torej mlad preiskovalec zapičil v to vstajo in hotel od nekoga priznanje o orožju — in hotel je to orožje izkopati, ga videti, prijeti

v roko. Tista leta so ljudje podpisovali najbolj čudna izmišljena priznanja — podpišeš in konec je muk. Lahko je podpisati priznanje o protirevolucionarni propagandi — če priznaš skrivanje orožja, pa je treba orožje pokazati, izkopati! Nazadnje je prvi obtoženec, ki so mu naprtili to nesrečno orožje, priznal, da je skrival zaboje strojnic, da pa zdaj ne ve več, kje so, ker jih je dal temu in temu znanцу. Zaprli so drugega. Vzdržal je mesec ali pa teden dni, kakor pač kdo, potem je tudi on priznal, da je orožje res dobil od prvega, ampak da ga je dal naprej — tretjemu. Kušnarenko je bil enajsti, ki je klonil in priznal, da je zaboje s strojnicami imel v rokah. Ampak mesec dni se je upiral izkušnjavi, da bi končal svoje muke na račun novega, dvanajstega obtoženca. Potem so mu sojetniki v celici rekli — in eden izmed njih je bil, ki je pozneje to napisal v knjigi — rekli so mu, naj se spomni kakega znanca, ki je mrtev in ki tudi družine nima. Da zdaj preiskovalec gotovo že vidi, kako se je zaletel, ampak ne sme popustiti, ker bi s tem sebi nadel zanko na vrat. Kušnarenko se je spomnil takega znanca — starega profesorja, ki je živel samo za svoje knjige in svoje vrtnice. Priznal je, da je predal orožje profesorju, ki pa je kmalu zatem umrl in strojnice so bile za zarotnike izgubljene.

ASTROV: Pa so mu verjeli.

BORIS: Preiskovalec mu je dobesedno padel okoli vratu. Priredila sta pravo proslavo — z dobrim kosilom in pijačo. Preiskovalec je že vedel, zakaj: medtem so se tudi njemu že majala tla, mogoče mu je Kušnarenkov mrtvi profesor rešil glavo.

ASTROV: Kušnarenku jo je?

BORIS: Dobili so deset, petnajst, dvajset let taborišča, kakor pač kdo, vsi, ki so imeli opravka s tistimi izmišljenimi strojnicami.

ZINAIDA: — — — Oh, pooblačilo se je.

BORIS (*stopi k oknu*): Samo oblak pred soncem. Kmalu bo spet sijalo.

ASTROV: Nekam dobre volje si, Boris.

BORIS: Vidiš, po mojem še niso določene najvišje glave, ki bodo padle tokrat. Niso še določeni vodje naše zarote. Zato ne vedo prav, kaj bi z nami. Zato nas tako neodločno vodijo sem in tja. Kdo bo padel, je odvisno od razmerij sil in moči, od prihodnje linije, od tega, kdo je za to linijo potreben in kdo bi bil škodljiv. Ker to še ni jasno, tudi nihče ne ve, česa bodo obtožili nas — v tretji klopi.

LEBEDEV: Boris, ti si se sam razkril kot sovražnik sovjetskega ljudstva. Vse, kar govoriš, so nadaljnji koraki v blato. Sovjetska oblast te je spregledala in preskuša zdaj še nas, ki smo nedolžni. To bo kmalu očitno. Že zdaj pa je očitno to, da s svojim ogabnim pljuvanjem ne

boš pridobil zase in za svoje delodajalce nikogar med nami. Zato je popolnoma vseeno, če prenehaš.

BORIS: A, to si si izmislil! To je tvoja rešilna slamica! Ali pa mogoče celo verjameš, kar govoriš... Seveda, on verjame... Vi boste šli domov, jaz pa dobim zasluženno kazen. Ona to verjame! Saj to je nepojmljivo! Lebedev, ponoči so te odvedli zdoma, zasliševali, zahtevali, da napišeš priznanje o zaroti, ki si jo začel, da si sam izmisliš obtožbo proti sebi — in to jim še ni bilo zadosti — da obtožiš še svoje prijatelje, da si naložiš še krivdo njihove smrti, preden umreš — da se torej ne uničiš le fizično, ampak še moralno, da se sam sebi zagnusiš in si ne želiš nič drugega več, kakor da bi izginil iz spomina ljudi brez sledu, kakor da se nikoli nisi rodil, nikoli nosil imena, umazanega s krivdo smrti, tvoje in moje in njene! — In po vsem tem stopiš ti, Lebedev, pred nas, ki se nam je odprl isti pekel, in hočeš, da verjamemo tvojemu zaupanju v poštene namene teh Stalinovih policajev!!!

LEBEDEV: Stalin o tem ničesar ne ve...

BORIS: A, ne ve. Baje so umirali obsojenci s procesov pred dvajsetimi in petnajstimi leti s klicem »živel Stalin«. Če drugega ne — to je gotovo zvedel. In kaj je napravil? Nove procese, nova taborišča! — Stalin je dober, Stalin je moder, Stalin je naš oče... ampak ta azijska dediščina, ki je tudi on ne more čez noč odvreči, ti tisoči oblastiteljnih malih uradnikov — tako, ne?

LEBEDEV: Tako...

BORIS: Tisoči okrvavljenih malih Stalinov — in nad njimi veliki, do tod okrvavljeni Stalin! Tako!

LEBEDEV: Z vsako besedo se globlje zapletaš.

BORIS: Kam globlje? Kam globlje od smrti?

LEBEDEV: Zgodovina bo rekla — Stalin je velik.

BORIS: In za nas pet nikoli ne bo vedela. Da, Stalin je velik, bo rekla, zaradi veličine prizorišča, ki ga je obvladoval, zaradi veličine revolucije, ki jo je prevaral za njene sadove. Na nas in deset milijonov njegovih žrtev bo pozabila. Kvečjemu bo rekla: Žrtve revolucije. Da. In strašno svarilo vsem začetnikom prihodnjih revolucij. In strašni neuspeh partije, ki ni znala preprečiti diktature maniaka. — Lenin je spredel ta neuspeh in je hotel popraviti napako. Ampak napaka ni bila v osebi, bila je v sistemu vodstva — da to spremeni, pa ni imel dovolj časa ne dovolj moči.

ASTROV: Stalin je revolucijo ubranil in ohranil!

BORIS: Ohranila jo je Stalinu navkljub njena lastna moč!

LEBEDEV: Kako se je zdaj začel sklicevati na zgodovino!

BORIS: Pač govorim v našem priljubljenem jeziku: pri nas je vsak dogodek zgodovinski, vsaka nova cesta je zgodovinska. Zgodovina bo primerjala diktatorje prve polovice tega stoletja in oba največja, Stalina in Hitlerja. Kaj me tako gledaš — ali je primerjava sploh mogoča, naj sama pokaže, vnaprej ničesar več ne verjamem! In kaj se pokaže? Hitler je napravil iz svoje države divjino. Ne glede na vojaški poraz se njena gospodarska moč ni povečala, če ne štejemo tovarn za tanke, njene socialne ustanove se niso izboljšale, njene slavne univerze so postale vežbališče cele generacije sistematično poneumljenih ljudi, njeni zdravniki so zamenjali medicino za klavstvo, njene filozofe, žive in mrtve, so izgnali in ustoličili namesto njih novinarje, njeni pesniki in pisatelji so morali v tujino, kar pa je umetnikov ostalo doma, so postali propagandisti — tragična, nekoristna lažna revolucija je spremenila deželo napredka v primitivno vojaško taborišče. Pa Stalin? On ni upravljal dežele napredka, pa je vendar napravil iz gospodarske kolonije drugo velesilo sveta; v petnajstih letih se je število njenih mest podvojilo, njenih šol in univerz pa podeseterilo; vsa dežela je šla v šole, klasike književnosti, domače in tuje, izdaja v milijonskih nakladah; in socialna struktura ljudstev se je tako spremenila, da vrnitev na staro ni mogoča nikoli več. Tako je videti na zunaj. Ampak...

LEBEDEV: Kako moreš primerjati Hitlerja in ... in ... to je bogokletje!

KULIGIN (*izbruhne*): Ne samo boga, klel boš mater, ki te je rodila! Hitler in Stalin, oba sta ubila v taboriščih milijone ljudi! Oba sta postavila na vrh države policijo, ki ni nikomur odgovorna, še sama sebi ne! Oba sta spremenila človeško življenje v nič, da je vredno manj od žitnega zrna v zemlji! Inkvizicija, sežiganje čarovnic in črnsko suženjstvo so smešne malenkosti v primeri s tem, kar si je izmislilo dvajseto stoletje! In kakšna je razlika zame, ali me ubije Hitlerjev policaj ali Stalinov, v imenu nemškega novega reda ali v imenu brezrazredne družbe?!!

Molk.

KULIGIN: Ven moram. Me bodo pustili ven? Ven moram...

ASTROV (*stopi k vratom, trka, vojak zunaj odpre*): Tovariš Kuligin mora ven...

VOJAK: Kdo?

ASTROV: Državljan Kuligin mora ven...

VOJAK (*zunaj pokliče drugega vojaka*): Hej, ti!

Kuligina spustijo ven, vrata se za njim zapro.

ZINAIDA: Spet sije sonce. Kaj je Kuliginu... Kaj je Kuliginu?

BORIS: Za najlepše, kar je kdaj človeštvo sanjalo, nas je osleparil. Po svetu se ga bojijo, bojijo se vojne z njim, njim je nasprotnik, sovražnik — nas je pa osleparil. Ne samo za življenje, milijone pred nami in mene in vas — za smisel življenja je osleparil vse žive.

LEBEDEV: Ne, ni res... Ni napredka brez žrtev. Žrtve napredka, to se nam zdi obrabljena beseda, poslušaj Astrov, poslušaj, Zinaida, ker je obrabljena, ji ne verjamemo, ampak zato ni nič manj resnična. In na prelomnicah, ko se zlomi čas na dvoje, ne moreš šteti žrtev. Gnojilo za prihodnjo rast, za jutrišnjo setev, Astrov, Zinaida...! — Kako pa ljudstvo pravi: kjer tešejo hlode, trske letijo. Ljudstvo že ve...

BORIS: Torej si se namenil, da boš dostojanstveno umrl.

LEBEDEV: Tiho, ti! Kdo pa pravi, da bo umrl!

BORIS: Gnojilo za jutrišnjo setev. Samo... tam, kjer bodo tebe zakopali, nihče ne orje in ne seje.

LEBEDEV: Saj ne razumeš. To, kar sem rekel, je bila primera!

BORIS: In jaz sem odgovoril s primero. O, saj se razumeva! Za trenutek si stopil izza krinke — pa spet nazaj zanjo. Ko bodo ljudje rešeni te more — kako dolgo bodo potrebovali, da se bodo spet navadili govoriti, kar mislijo? In koliko bodo še potem potrebovali za to, da bodo ločili resnico od neresnice? In kako dolgo jim bo še ostal strah...

ZINAIDA: Zakaj ne stopite sem? Poglejte, sonce.

Dva vojaka prineseta Kuligina in ga položita na hrbet na tla.

VOJAK: Saj ste zdravniki, ne? Obesiti se je hotel, na stranišču, bedak.

Vojaka gresta. Vsi planejo h Kuliginu.

ASTROV: — — Nič. Niti odrgnin.

KULIGIN: Boris, ne dajo človeku, da bi sam potegnil črto, ne dajo. Vam je drugače... vi ne veste...

ZINAIDA: Saša, pomiri se...

KULIGIN: Vi ne veste — mojega očeta je pred dvajsetimi leti ustrelila GPU... Dvajset let sem se plazil, prosil, da so mi nazadnje spregledali očeta... pa ga ne bi, ko bi ne bil dober zdravnik... dvajset let, potem si samo še kepa strahu, praviš, Boris... če nas tudi izpustijo, vi si boste še opomogli, ampak jaz... — s takim očetom in zdaj še s tem... nikoli več. Jaz pa ne znam živeti v revščini, nočem... zato sem moral poskusiti, razumete, vsaj poskusiti sem moral... najbrž sem ropotal, takoj so prišli... oprostite, prosim... oprostite...

BORIS: Saj je dobro, Saša, pomiri se...

KULIGIN: Teh mojih dvajset let — oče bi se me sramoval... kaj mislite, da mene ni sram?... Ampak jaz ne znam živeti na robu, na dnu, hotel sem imeti isto kot drugi, kot vi... Preveč sem zahteval od življenja...

ASTROV: Jaz bi mu dal injekcijo.

LEBEDEV: Da se pomiri? Ponjo grem, mogoče mi jo dajo.

KULIGIN: Injekcijo? Saj jo imam. V ambulanti sem jo vzel, priznam, naskrivaj. Tu je, v škatlici, v žepu...

LEBEDEV: Saj je igla tudi... Astrov...?

ASTROV: To nosiš s seboj? Kaj je to?

KULIGIN: Brez skrbi, pač nosim s seboj... O, ne skrbi za iglo, brez skrbi, če ti rečem, kaj nisem zdravnik...

ASTROV: Tu je ampula.

KULIGIN: Boš pazil, da ne bo bolelo?

LEBEDEV: Seveda bom. Saj sam veš, Saša, kaj nisi zdravnik?

KULIGIN: Ja, to je bila moja napaka. Preveč sem bil ambiciozen za sina takega očeta... Vsakdo si pač nekaj vbije v glavo in... jaz sem hotel biti zdravnik, to je bilo v hiši davno določeno in... in moral sem že zaradi njiju, očeta in mame... saj to so izgovori, sam sem hotel, hotel sem biti nekaj!! nekdo!! ...ne samo sin izdajalca... Ampak tak človek ne sme biti ambiciozen, zadovoljen mora biti z vsem, kar lahko dobi, ne pa da hoče višje... Ja. Preveč sem bil ambiciozen.

Lebedev mu naglo da injekcijo. Kuligin ga dolgo gleda, nato omahne.

ASTROV (*vstane, gre proč*): Že spi.

LEBEDEV (*vstane, gre proč*): Spi.

ZINAIDA: A je to pravično? A je to pravično! Pa če je bil njegov oče desetkrat izdajalec — kaj more on zato?!

BORIS (*gre h Kuliginu, pozorno ga gleda v obraz*): Kjer tešejo lode, trske letijo, pravi Lebedev.

LEBEDEV: Ti bi tudi potreboval injekcijo za pomiritev!

BORIS (*doigne Kuliginovo roko, jo izpusti, roka omahne*): Najrajši bi imel tako, kot jo je dobil ta.

Astrov plane, pobere ampulo, Lebedev mu jo iztrga, še on jo natančno pregleda. Zinaida se umakne do okna, nepremično zroč v Kuligina, nato se naglo obrne in zagleda skozi okno.

BORIS: Kaj se godi v človeku, ki nosi svojo smrt v žepu s seboj...

ASTROV: Kepa strahu.

BORIS (*prikima*): Kepa strahu.

LEBEDEV: Jaz sem ga ubil... Jaz sem mu dal to v žilo...

BORIS: Ne nori.

LEBEDEV: Umoril sem ga...

ASTROV: Slišiš, ne nori!

LEBEDEV: Prijaviti moram — prijaviti moram! Umor!

ASTROV (*ga prehití, plane k vratom, razbija*): Umrl je! Slišite, umrl je! Odprite!

VOJAK (*ostopi*): Kako — nemogoče — saj ste zdravniki!

ASTROV (*mirno*): Prav zato vam lahko zanesljivo povemo, da je mrtev.

Vojak požvižga, pride drugi, skupaj odneseta Kuligina.

LEBEDEV: Počakajta, državljana, jaz moram prijaviti...

VOJAK: Mir nam daj! Prej bi gledal! Lepi zdravniki.

Vojaka gresta. Lebedev mehanično zapre vrata za njima, gre v kot in sede. Molk.

BORIS: Nekoč bo nekdo napisal knjigo Stalinovi samomorilci.

ASTROV: Nehaj! Skozi mozeg mi greš! Nehaj!!!

BORIS: Nekoč bo nekdo napisal knjigo Stalinovi samomorilci. V njej bo deset tisoč ljudi, od Stalinove žene Alilujeve do Sergeja Ordžonikidzeja, od vrhovnega pesnika revolucije Majakovskega do njenega vrhovnega policaja Ježova in do vrhovnega komisarja rdeče armade Gamarnika. In mogoče bo še Kuligin deležen kake opombe pod črto.

ZINAIDA: Nekoč bo vse to kakor strahotna povest iz davnih časov. Ljudje si je ne bodo pogosto pripovedovali. Hodili bodo po Tverski, se ustavljali na Rdečem trgu pred Leninovim mavzolejem, božali z očmi obrise Vasilija Blaženega, te čudežne vzhodnjaške pravljice... ljudje bodo govorili in smejali se bodo, žalostni bodo in veseli, razočarani in pogumni — zakaj bi se potem spominjali grozljivih povesti iz starih časov. Mene ne bo ne na Tverski ne na Rdečem trgu. Ampak... nisem jim nevoščljiva, privoščim jim.

BORIS: Nekoč bo nekdo napisal knjigo Stalinovi samomorilci. Nadežda Alilujeva je bila hči delavca, leta sedemnajst se je pri njih skrival Lenin. Po revoluciji je bila med Leninovimi tajnicami. Devetnajstega so jo poslali v Čaricin in tam se je spoznala in poročila s Stalinom. V Kremlju sta imela majhno stanovanje, v tistem krilu, kjer so bili prej carski služabniki. Nadežda je študirala na tehniki. Petega novembra dvaintrideset sta bila s Stalinom na večerji pri Voro-

šilovu. Nadežda je govorila o lakoti, o nezadovoljstvu, o terorju v partiji. Stalin jo je pred vsemi prostaško ozmerjal. Odšla je domov, on pa v svojo pisarno. Po telefonu je dolgo govorila z njim, potem se je ustrelila blizu srca. Časopisi so pisali o nenadni smrti in njeno truplo je ležalo dva dni v stebriščni dvorani v Kremlju. Potem je NKVD zaprl sedemintrideset komsomolcev študentov, mnogo Nadeždinih prijateljev vmes. Stalin pa se je na seji politbiroja dvignil in rekel: »Mogoče sem res postal ovira enotnosti partije. Če je tako, tovariši, sem pripravljen odstopiti...« Nadeždina smrt ga je prizadela. Ampak nikogar ni bilo na tisti seji, ki bi bil rekel: »Tako je, bolje bo zate in za nas, če greš.« Molčali so, dokler ni zaklical Molotov: »Dosti je tega! Dosti! Partija zaupa vate!« In Nadeždo so pokopali poleg starega boljševika Joffeja, tudi skrivnega samomorilca. Šef NKVD, ki je likvidiral njene prijatelje, je bil takrat Jagoda. Jagoda je dal ustreliti njegov naslednik na tem položaju, Ježov. Ježova pa je njegov naslednik Berija interniral v norišnico. Neko jutro so ga našli obešenega. — Stalinovi samomorilci so povsod... med člani politbiroja, umetniki, oficirji, voditelji evropskih partij... povsod. Poslednje ure teh ljudi, njihove misli v teh poslednjih urah, njihovo slovo od sveta, njihovo vero in kletev, dvome in pogum — zloži to v piramido, drugo k drugemu... take piramide si ni postavil noben faraon!!!

Molk.

Vojak od zunaj odpre vrata, vstopi profesor, vojak zapre.

ASTROV: Tovariš profesor!

PROFESOR: Dober dan, tovariši. Da boste vedeli — jaz sem podpisal. Da boste vedeli, ko pride do vas — jaz sem podpisal.

ZINAIDA: Kaj ste podpisali?

PROFESOR: Kje pa je Kuligin?

ASTROV: Mrtev. Samomor.

LEBEDEV (*se zgane*): ampak jaz... jaz...

BORIS: Molči! Kaj ste podpisali?

PROFESOR: Kuligin — pa samomor...

BORIS: Jaz ne bom podpisal ničesar. Niti tega ne, da me je mati rodila in da sem živ!

ASTROV: Z medicinskega stališča je oboje dokazano.

BORIS: Prvo že še, drugo pa že komaj.

PROFESOR: Vsi boste podpisali.

BORIS: Jaz ničesar.

PROFESOR: Ne razburjajte se. Počakajte, da pridete na vrsto.

BORIS: Jaz ne! Jaz nisem iz vaše zvrsti... plazilcev! Jaz nisem kakor vi vsa ta leta moritve na odgovornih položajih mirno pisal knjige in gledal, kako policija ubija okrog mene! Gledal in varoval glavo!

PROFESOR: To mi torej očitata, da še imam glavo.

BORIS: To ni vaša zasluga. To je sreča. Vaša zasluga pa je vse, kar je vaša generacija napravila iz sebe: konformizem, hrupno, toda nično javno delo, prazno in hromo zasebno življenje, ozka in nestrpna socialna morala, netoleranca do vsake samostojne misli in popolna odsotnost vseh avtonomnih, kaj šele kritičnih vrednot!

PROFESOR: Ni kaj reči, lep seznam.

BORIS: Ni popoln, tovariš profesor, ni popoln, marsikaj manjka.

PROFESOR: Poznate zgodbo, ki jo je pod konec vojne objavil Lev Kasil — pozneje je izšla v knjigi, mislim, da osemindesetega? Kako je srečna in cvetoča dežela Sinegorija prišla pod vladlo zlobnega in neumnega Fanfaron. Ta pa je imel moč, da je ukazoval vetrovom. Prodrli so v vsak kot sleherne koče v deželi in prinesli kralju na uho najskrivnejše besede in dela njegovih podložnikov. Poprej je bila dežela slavna daleč naokrog zaradi treh odličnih umetnikov: vrtnarja Ivana Zelenoprstega, kovača Izobarja in zrcalarja Amalgama. Ko je zavladal Fanfaron, je smel saditi Ivan samo še regrat, zrcalar je moral sploh opustiti svojo umetnost, da kralj ne bi videl svoje grdobe in njegovi podložniki svoje revščine, kovač pa je smel kovati samo še peteline za na strehe, da bi ljudje vedeli, od kod piha veter. In najhujša kazen za nepokorne državljane je bila, da so jih vtaknili v ventilator, kjer so jih vetrovi neusmiljeno prepihali, dokler se niso spametovali.

BORIS: In?

PROFESOR: Nič. To je vse.

BORIS: To je vse. Zgodbice. Basni. Basni s klavnimi in po prstih vtihotapljenimi prispodobami, zavitimimi okoli desetih ovinkov. To je vse, to je največ, do koder ste se povzpeli. Cela vaša generacija, profesor. Leta sedemnajst ste bili vojak revolucije — zdaj pa pripovedujete basni. Vi, ki ste poslušali Lenina in jurišali na Zimski dvorec — vi pripovedujete basni zadnjih dvejset let.

PROFESOR: Nič nisem bil. Bos in razcapan medicinec, bolničar.

BORIS: Razumem vašo basen, razumem. Poglavitno je — zanesljiv petelin na strehi, da kaže odkod piha veter — da sadiš samo dovoljene rože, pa če je to regrat, živel regrat — da ne postaviš družbi zrcala pred obraz, da ji ne poveš resnice, kajti vtaknili te bodo v ventilator. Jaz pa dodajam vaši zgodbi: pazite, da se ne pogledate v zrcalo sami!

da vas ne popade sram in strah pred takim življenjem, pred samim seboj!

PROFESOR: Tudi to je v zgodbi... sram in strah...

BORIS: Leta sedemnajst so se nekateri borili s carsko policijo s takimi zgodbami — drugi pa so streljali. Vi ste streljali, tovariš profesor!

PROFESOR: Dobro, streljal sem. Saj ne veste, kaj govorite. Kako naj streljam danes, na oblast, ki sem jo postavljaj sam!

BORIS: Tuhačevski je streljal, ko so ga aretirali.

PROFESOR: Tega midva ne veva, mogoče je, mogoče ni, pa če je, ni bil edini.

BORIS: Kaj se to pravi? Prej ali slej se vse izve, zgodovinarji vse izbrskajo — tuji, ne naši. In predelajo v knjige z opombami in viri in bibliografijo... saj poznate take knjige.

PROFESOR: Hočete reči... kaj bo o nas sodila zgodovina, o moji generaciji.

BORIS: Recimo tako.

PROFESOR: Kaj bo sodila...! Za vas, na primer, sem jaz že zgodovina, bolničar v oktobrski revoluciji. Sodite pač, kakor sodite.

BORIS: To je priznanje krivde, tovariš profesor.

PROFESOR: Ne. To je priznanje nemoči.

BORIS: Nemoč je krivda.

PROFESOR: Ne. Nemoč je posledica.

BORIS: Ampak Tuhačevski je streljal.

PROFESOR: In bil ustreljen. Tuhačevski, Tuhačevski!

BORIS: Dognano je, da se je branil, ko so ga prišli aretirat, z orožjem se je branil, da so ga ranjenega odnesli naravnost pred Stalina in da sta dolgo govorila.

PROFESOR: In kaj sta govorila?

BORIS: To si ni težko misliti.

PROFESOR: Ampak zamišlja si vsak drugače. In kdor malo več ve kot vi, mladi mož, si to zamišlja bistveno drugače. Bistveno drugače kot vi, mladi mož.

Nagla zatamnitev. Enako kakor v prvem dejanju se osvetli manjši del odra. Prizor se začne natanko tako kakor v prvem dejanju.

GLAS OD ZUNAJ: Nevarno je, lepo vas prosim... tovariš...

GENERAL: Kdo?!

GLAS OD ZUNAJ: Ampak, tovariš...!

Slišati je vrata, nato je mir. Vstopi mož v sivem.

MOŽ V SIVEM: Nisem verjel, da si streljal. Veš, kaj to pomeni? Streljal si na sovjetsko oblast.

GENERAL: Tudi jaz nisem verjel.

MOŽ V SIVEM: Česa?

GENERAL: Da je to legalna aretacija.

MOŽ V SIVEM: Kaj pa si mislil?

GENERAL: Da je puč. Kontrarevolucija.

MOŽ V SIVEM: In si streljal.

GENERAL: Prepričan, da stojijo prav tako pred tvojimi vrati in da se ti tudi braniš in vsi drugi in... in da bo čez pet minut vsega konec, da jih bomo polovili, razbili, uničili...

MOŽ V SIVEM: Jaz tudi nisem verjel.

GENERAL: Česa?

MOŽ V SIVEM (*mu da šop listov*): Tega.

GENERAL (*lista, bere*): To je ponarejeno od prve do zadnje vrste in z mojim podpisom na koncu.

MOŽ V SIVEM: Zakaj pa? Zakaj bi to kdo ponaredil? V čigavo korist?

GENERAL: V našo škodo! To je podtaknjeno z namenom, da oslabi armado! Saj tu je... tu je ves generalni štab! To je provokacija.

MOŽ V SIVEM: Tudi jaz sem dolgo tako mislil.

GENERAL: Zdaj ne misliš več?

MOŽ V SIVEM: Ne.

GENERAL: Torej imaš te papirje že dolgo?

MOŽ V SIVEM: Da.

GENERAL: Potem ni bila njegova laž tisto nenadno Radekovo priznanje na januarskem procesu, da sem ga jaz vprašal, če bi hotel organizirati udar v Kremlju.

MOŽ V SIVEM: Ne.

GENERAL: Višinski je pa rekel, da je to pač še ena Radekova laž več, ko sem ga vprašal, zakaj mu je tako naglo segel v besedo in mu prepovedal govoriti o meni.

MOŽ V SIVEM: Saj si mu verjel, ne?

GENERAL: Sem.

MOŽ V SIVEM: Jaz tudi — takrat.

GENERAL: Radek je bil v zaporu — pa je vendar vedel za te dokumente...?

MOŽ V SIVEM: Ni vedel. O tebi je povedal sam od sebe.

GENERAL: Razumem. Radekov proces je bil javen — slišali so tisto o meni, opazili priložnost in nam podtaknili to, da nam obglavijo armado.

MOŽ V SIVEM: Pa če bi tudi bili podtahnjeni ti papirji — če si snubil Radeka, si snubil tudi druge.

MOŽ V SIVEM: Za zaroto zoper sovjetsko oblast.

GENERAL: Dobro. Trudil se bom, da ostanem miren. Zaroto zoper sovjetsko oblast? Ne. Zoper tebe. Zakaj zoper tebe? Ker si napravil iz prvega sekretarja partije diktatorja. Ker si s terorjem napravil iz boljševikov uradnike, spremenil partijo, ki je zmagala v revoluciji, v mrtvo gmoto brez sleherne lastne misli. In zato, ker nisem pozabil Leninove oporoče.

MOŽ V SIVEM: Torej boš priznal. Tega pa ne boš priznal?

GENERAL: Ne.

MOŽ V SIVEM: Misliš, da ti bodo verjeli?

GENERAL: Kakor kdo hoče. Menda ne misliš, da jaz verjamem v tvojo nezmotljivost, v tvoj genij, ki edini ve, kje je prava pot!

MOŽ V SIVEM: In koga bi postavil na moje mesto, če bi zarota uspela?

GENERAL: To ni važno. Važna je živa, ustvarjalna partija. Sproščena iniciativa množic.

MOŽ V SIVEM: To so fraze — koga bi postavil sem, za to mizo!

GENERAL: Vidiš... prav v tem je stvar: to niso fraze. Ti nikoli nisi verjel v množice. Ampak sproščena iniciativa množic napravi neštetokrat več kot še tak genij tu v Kremlju.

MOŽ V SIVEM: Pred tremi leti, štiriintridesetega, pred sedemnajstim kongresom, ko ste se dogovorili, da mene ne izvolite več v ceka in da bo sekretar Kirov — kdo je bil takrat vodja?

GENERAL: Ni bilo vodje. Vsi pošteni delegati... saj sam veš, koliko si jih pobil: polovico delegatov sedemnajstega kongresa, sedemdeset odstotkov takratnega cekaja. Strašno si se maščeval.

MOŽ V SIVEM: Vodja je bil. Kdo je bil? Kirov sam ne. Gamarnik? Ordžonikidze? Kozarev? Ti?

GENERAL: Saj vse dobro veš. Nisi bil izvoljen v ceka, nato ste v zadnjem trenutku razširili že izvoljeni ceka, da so prišli vanj še tisti, ki so dobili premalo glasov in ti z njimi — in čez nekaj mesecev si dal ubiti Kirova.

MOŽ V SIVEM: Da.

GENERAL: In sam si nesel njegovo krsto. Ti in Vorošilov spredaj, zadaj Molotov, Kaganovič,...

MOŽ V SIVEM: Da.

GENERAL: In zdaj bodo zasliševali mene, kakor so tisoče pred menoj: ste se udeležili zarote zoper Stalina? — Sem, nisem glasoval zanj na sedemnajstem kongresu, vedel sem, da bo novi ceka brez

Stalina izvolil za generalnega sekretarja Kirova... nisem pa vedel, nisem si mogel zamisliti s to svojo navadno človeško pametjo, da bo Stalin izigral kongres, ubil Kirova, naprtil njegov umor njegovim prijateljem, pobil še nje... vse, ki so takrat prečrtali njegovo ime na volilnem listu... ne, tega si nisem mogel zamisliti. So stvari, ki se jih človeška pamet brani, noče jih verjeti — dokler je oči ne poučijo drugače...

MOŽ V SIVEM: Da.

GENERAL: In svet niti ne sluti, da so vsi procesi krvavih zadnjih treh let strašno maščevanje, Stalinovo maščevanje nad tistimi, ki so hoteli na sedemnajstem kongresu izvoliti novega generalnega sekretarja...

MOŽ V SIVEM: Da.

GENERAL: In ne razume Stalinove logike: če je bilo delegatov na kongresu in članov cekaja več od polovice zoper mene — jih mora biti proti meni tudi vsaj toliko med navadnimi člani partije.

MOŽ V SIVEM: Da.

GENERAL: Zdaj, ko vemo njihovo število, jih bomo zlahka presejali na svetlo... In svet se čudi partiji in državi, ki si je odrezala pol glave in pol telesa in ne razume.

MOŽ V SIVEM: Da.

GENERAL: In zdaj še ti dokumenti: vsi voditelji rdeče armade bomo umrli ne zaradi nasprotovanja diktatorju Stalinu, ampak kot tuji agenti.

MOŽ V SIVEM: Točno.

GENERAL: Midva pa dobro veva, da je odločitev samo ena — za samovlado generalnega sekretarja ali zoper njo.

MOŽ V SIVEM: Ne. Problem ni v meni, ni v moji osebi niti ni v osebi generalnega sekretarja, naj bi bil to kdor koli. Prvič: imamo znanstveni nauk o razvoju družbe — ali nismo edino mi na petnajstem kongresu leta sedemindvajset napovedali veliko krizo kapitalizma. Takrat se nam je zahod smejal, tri leta pozneje pa se je tresel v polomu in agoniji? Drugič: razrednih nasprotij v naši družbi ni več, z njihovimi ostanki ni resno računati, to niso več nasprotja med razredi. Sklep: v družbi, ki gre po poti, ki jo sama dobro pozna in v kateri ni razrednih nasprotij, tudi ne more biti trajnih razlik v mnenjih med ljudmi, ki vsi priznavajo isti končni cilj. Kako bi naj bile, ko je pot vsem znana in nasprotujočih si interesov ni. V taki družbi je nemogoče, da bi bili vodilni ljudje bistveno različnih ali celo nasprotnih mnenj. Torej je v vsakem konfliktu mnenj eno od obeh konfliktnih mnenj objektivno nasprotno razvoju in zavira napredek. Kdor tega ne more

razumeti, ni marksist — kdor razume in se noče ukloniti, je saboter. To je preprosto in jasno.

GENERAL: V Leninovem politbiroju ni Stalin nikoli prvi glasoval, pravijo. Tudi takrat ne, kadar so glasovali o predlogih Lenina samega. Poslušal je vsa mnenja, molčal, in potem zmerom zanesljivo glasoval z večino.

MOŽ V SIVEM: Politika ni izmišljanje stvarnih rešitev iz lastne glave. Politika je ocena položaja in izbira najboljše možne od očitno danih poti.

GENERAL: Stalin se ni nikoli zaletel ne na levo, ne na desno. Po Leninovi smrti tudi ne. S pomočjo sredincev je premagal levo opozicijo, si leto dni pozneje prikrojil njen program, pobil z njim desno opozicijo in si prisvojil še njen program. Večni sredinec. Zato ti sovražiš vsako aktivno vojno doktrino. Instinktivno je ne maraš, ker ne gre v tvoje sredinstvo. Če bi šlo v prihodnji vojni po tvojem, ne bi imela rdeča armada nobene aktivne strateške zamisli, ampak bi samo oprezno in zanesljivo reagirala. Nikoli agirati, zmerom reagirati. To je v bistvu vsebina pojma — reakcionar. Kaj mi potem govoriš o družbi, ki pozna svojo pot, ko je vse to samo preobleka za tvoje sredinstvo.

MOŽ V SIVEM: Neverjetno, kako malo veš o politiki. Kako sem to sprevidel šele zdaj!

GENERAL: Saj še nikoli nisva tako govorila, tovariš generalni sekretar. Če hočeš, da se boš z ljudmi pogovarjal, jih daj aretirati, obstreliti, privedi predse in jim pokaži smrtno obsodbo.

MOŽ V SIVEM: Drugi se niso tako naglo sprijaznili z njo. Stvar narave in živcev, boš rekel.

GENERAL: Ne. Jaz sem jo čakal. Prvič vem, da so ti ponarejeni dokumenti izgovor za obračun s tistimi v armadi, ki ne mislijo tako kot ti. Armada, ki nima enotne vojne doktrine, je v vojni neuporabna, zato morajo pred vojno nosilci nasprotij s tabo stran. Po tvojih metodah fizično stran. Drugič pa vem, da je policaj prav tako uradnik kakor tisti, ki dokazuje potrebnost svojega obstoja z dekreti in okrožnicami. Po uničenju razrednega sovražnika smo ohranili ves velikanski policijski aparat, ki zdaj dokazuje potrebo svojega obstoja. Seveda, policaj tega ne dokazuje z dekreti in okrožnicami.

MOŽ V SIVEM: Socializma ni mogoče ohraniti, ne da bi padale glave njegovih nasprotnikov.

GENERAL: Če je premalo nasprotnikov, pa druge glave, dovolj visoke, da jih pač opazijo med množico.

MOŽ V SIVEM: Pretirano dobre volje si.

GENERAL: Miren sem. Mogoče zato, ker sem se sprostil, ko sem streljal na tvoje policaje. Mogoče tudi zato, ker vidim tvojo nemoč. Prej ali slej, če se ne vmešajo dogodki zunaj nas, bomo uresničili Leninovo oporoko in ti poiskali naslednika — pa čeprav skušaš pobiti vse, ki bi te kdaj lahko nasledili. Ampak z vsakim od njih dodaš nov pečat na svojo obsodbo.

MOŽ V SIVEM: Za zdaj gre za tvojo obsodbo.

GENERAL: Pripravil nam boš proces, dobro. Saj ti nihče ne bo verjel, da se nekdo vse življenje bori za revolucijo, da bi jo potlej izdajal? Mogoče posameznik, ampak da bi bil cel generalni štab iz izdajalcev — tega ti nihče ne bo verjel. Svet bo reke: »Stalin šteje med svoje potencialne sovražnike tudi vse svoje potencialne naslednike. Ustvaril je prvo socialistično policijsko državo na svetu.«

MOŽ V SIVEM: To je slovar belogardističnih propagandistov.

GENERAL: O policijski državi sta govorila Marx in Lenin — nista pa slutila, da bo treba rabiti to ime za sovjetsko državo. Ne, policija naj bo. Naj bo neusmiljena s sovražniki revolucije. Ampak policijska država se začne tam, ko policija s sovražnikom države ni več pravična. Kdor s sovražnikom ni pravičen, tudi s svojimi ljudmi ne bo. Ne more biti, policaj ne more imeti dveh različnih metod za resnične sovražnike in za obtožene po krivem, kajti to tem drugim ne piše na čelu. Ne more imeti drugačnih zaporov in krogle in vrvi za prve kot za druge. Zato je edina možnost — pravičnost tudi do sovražnikov revolucije. Druga možnost je policijska država. Kaj misliš, koliko ljudi v tej državi tega ne ve? Da ljudje izginjajo brez sledu, ve vsakdo. Da ni hkrati nič bolj nevarnega kot govoriti o tem, ve tudi vsakdo. Resnica pa, ki jo vsakdo ve, pa je vendar ne govori pred drugim, ki ve isto, izgubi naravo resničnosti. Tako se spreminja slepilo v resničnost in resničnost v slepilo. In ostane samo eno zanesljivo dejstvo: policijska država.

MOŽ V SIVEM: Če zaradi drugega ne, bi te morali ustreliti zaradi politične slepote, popolne nesposobnosti za to, kar si bil.

GENERAL: Vidiš, in celo hrbtenica te države, policija sama, živi med slepilom in resničnostjo in ju ne loči. Zato se ti od časa do časa sesuje od vrha do tal, od Jagode do zadnjega zasliševalca.

MOŽ V SIVEM: To nič hudega. Nihče ni vreden popolnega zupanja.

GENERAL: Ja, pred petindvajsetimi leti je bil v politbiroju Malinovski.

MOŽ V SIVEM: Da.

GENERAL: Malinovski je tvoj kompleks.

MOŽ V SIVEM: To ni kompleks. To je izkušnja. Leta sedem sekretar sindikata kovinarjev, član cekaja leta dvanajst, potem vodja boljševiških poslancev v Dumi, član politbiroja, najožji Leninov sodelavec... in ves ta čas, od začetka, agent carske policije, z redno mesečno plačo kakor grof...

GENERAL: Komu potlej še lahko zaupaš?

MOŽ V SIVEM: Če s tem zaupanjem tvegam revolucijo.

GENERAL: Pobijaj. Pobij vse, ki so revolucijo ustvarili, ki so jo zmožni nositi naprej. Ampak ti ljudje so vajeni boja in policije, takšne ali drugačne. Zato se ti bodo zmerom upirali. Dokler jih ne boš pobil do zadnjega moža — ali podlegel. Pred tremi leti smo te skušali na kongresu odstraniti legalno, ko smo volili novi ceka, smo te črtali z liste. Izmotal si se zadnji hip z razširitvijo cekaja. Zdaj smo te skušali odstraniti nasilno — prehitel si nas in si ob pravem času dobil te nemške dokumente. Kaj veš, mogoče uspe že prihodnji poskus. Eno je gotovo: tisti, ki čakajo nanj, bodo marsikaj izvedeli že na tem mojem procesu.

MOŽ V SIVEM: Tvoj proces ne bo javen.

GENERAL: Torej to.

MOŽ V SIVEM: Vojaško sodišče.

Mož v sivem se sproščeno nasloni nazaj in dolgo gleda generala. Vstopijo vojaki in general gre z njimi. Mož v sivem stopi za njim, počasi, v temo. Nagla zatemnitev in nagla osvetlitev preostalega dela odra. Profesor se iz drže, kakor bi pravkar nehal govoriti, sprosti in se brez cilja in smisla sprehodi po odru. Vsi razen Lebedeva gledajo vanj.

PROFESOR: In če veste, koliko je padlo boljševikov prej in potlej — ni bila strahopetna ta generacija revolucionarjev.

Dolg molk.

BORIS: Pa vi, tovariš profesor?

PROFESOR: Jaz sem... živ. Kaj sem bil jaz — bos medicinec, rdeči bolničar.

ZINAIDA: Vse zato, da lahko en sam človek, bolan za zasledovalno manijo, uveljavi svojo edino pravo pot? Da lahko pobija brez načrta in brez sistema?

PROFESOR (*globoko vzdihne*): Brez sistema? Ne. Med vsako krizo so voditelji različnih mnenj o poti iz krize. Voditelji na vseh nivojih, od najnižjih do najvišjih. Ko je kriza premagana, velja za pravo tista pot, po kateri smo se v resnici izvlekli iz krize — če bi ubrali drugo, bi mogoče vse propadlo. Torej so se tisti, ki so predlagali druge poti,

pokazali za nesposobne, in kaj več, kaj bodo v prihodnji krizi... Tedaj, med krizo in takoj po njej, ni časa za obračun z njimi, po letih utrditve pa je. Kar pogledjte diagram: kriza, leta utrditve, obračun. Zmerom so leta utrditve vmes.

BORIS: Ne. Ne verjamem. Vso to teorijo čistk ste si izmislili zato, da bi opravičili sebe in svojo generacijo plazilcev.

PROFESOR: Kakor hočete. Jaz nisem politik, jaz ljudi ne pregovarjam. Jaz postavljam diagnoze. Diagnoz je pa zmerom lahko več. Kadar se v roki ene same osebe združi velikanska količina moči, kakor pri rimskih cesarjih, Ivanu Groznem, Filipu drugem Španskem, to so medicinsko znani primeri, se pri njej dostikrat pokažejo simptomi patološke preganjavice. Tudi to je ena od možnih diagnoz.

SERŽANT (*vstopi, s pogledom prešteje navzoče, se ustavi, kakor bi hotel nekaj reči, se premisli in gre*).

BORIS: Povejte še kako diagnozo, tovariš profesor.

PROFESOR: Čistke se zmerom gibljejo koncentrično, z roba proti središču. Glavni obtoženec je zmeraj zadnji obtoženec. To kaže, da ni vse vnaprej določeno. To pa spet dokazuje, da gre za eksistenčni boj policijskega aparata, za njegovo iskanje vsakdanjega kruha, ker je narastel prek tiste meje, ko še lahko rabi namenu, in je postal s stališča pravih policijskih nalog nekoristen. Tudi to je ena od možnosti diagnoz. Francoski vojni minister Painleve, ki je bil matematik in je ljubil natančnost, je rekel leta sedemnajst: »Napravil sem takle poizkus: izjavil sem, da sumim zelo ugledno osebnost, predsednika akademije znanosti, da je po posredovanju nekega gospoda, čigar ime sem izbral iz telefonskega imenika, in določenega dne, ki sem si ga izmislil tisti hip, prejel podkupnino od Nemcev. Toliko je lizunov v tajni policiji in toliko ponarejevalcev imajo v službi, da so mi čez štirinajst dni prinesli zanesljive dokumente, ki so neizpodbitno dokazovali, da je predsednik akademije tistega dne, ki sem ga imenoval, in po posredovanju gospoda, ki sem ga z zaprtimi očmi poiskal v imeniku, prejel nemško podkupnino.

BORIS: Še kako diagnozo!

PROFESOR: Leta sedemintrideset je bilo precej razširjeno mnenje, da je vzrok velike čistke v potrebi po delovni sili za velike melioracije, kamor nihče ni hotel prostovoljno. Ampak vrednost te diagnoze izpodbija dejstvo, da so tja pošiljali tudi mnogo visokokvalificiranih ljudi na najpreprostejša zemeljska dela.

BORIS: Še, še!

PROFESOR: — — Kjer je svoboda, so tudi zlorabe svobode. Zlorab svobode samo tam ni, kjer svobode ni. Kdor hoče odpraviti zlorabe, mora odpraviti besedo. Tak je za zdaj ta svet.

ASTROV: — — Tovariš profesor, še nikoli vas nisem slišal tako govoriti. Ali se tega zavedate?

BORIS: In nenavadno miren je.

ASTROV: Ne bi vas hotel učiti, ampak ... se tega zavedate?

PROFESOR: Stalin je mrtev. Danes je prišla ta novica do nas. Hočem reči ... oni so gotovo vedeli, do nas zapornikov. Kdaj je umrl, še ne vem. Mogoče včeraj, mogoče pred mesecem dni. Kmalu bomo vedeli tudi to. Eno pa vemo že zdaj: če je umrl naglo ali počasi ... Stalin ni umiral dolgo v primerjavi s tem, kako bo umiral stalinizem.

POROČNIK (*vstopi, položi na mizo mapo z dokumenti*): Tovariši, prosil vas bom, da tole podpišete. Tovariš profesor je že podpisal.

BORIS: Potegnil je črto pod svoj račun. Jaz ne podpišem ničesar. Ničesar!

ZINAIDA: Prosim, Boris ...

BORIS: Pusti me! !

POROČNIK: Podpisali boste tudi, kakor tovariš profesor, te izjave, da ne boste v nobenih okoliščinah navajali drugim osebam podatkov o tem, kar se je od vaše aretacije dalje ... tu preberite.

ZINAIDA: Ali pomeni to, da nas boste ... izpustili ...?!

ASTROV (*počasi bere iz mape*): Kljub prizadevanjem podpisanih zdravnikov ... je komandant prehodnega taborišča polkovnik — ... umrl za posledicami aktnega vnetja ...

Astrov preneha.

POROČNIK: Tovariši, prosim, podpišite. Tule.

Zinaida naglo stopi k mizi in podpiše, privede tja Lebedeva, privede še Borisa, oba podpišeta.

ASTROV: Tovariš profesor, preden ste podpisali, ste ...

PROFESOR: Kaj.

ASTROV: Preden ste podpisali, ste videli ... polkovnika, mislim, komandanta ...

PROFESOR: Truplo? Sem. Obesil se je. Ali pa so ga obesili — ne vem. Umrl je od vrvi.

ZINAIDA: Ali je to v zvezi s Stalinom ... s smrtjo ...?

ASTROV: Ste ga smeli preiskati?

PROFESOR: Ne.

ASTROV: Torej je ta dokument neveljaven. Z medicinskega stališča. Podpis na neveljavnem dokumentu ne pomeni ničesar. Z medicinskega stališča ga lahko podpišem.

POROČNIK: Torej podpišite že.

ASTROV: Tovariš profesor — kdor ni pravičen s svojim sovražnikom, tudi s seboj in s svojimi ni. Pravica je samo ena.

PROFESOR: Da.

ASTROV: In resnica je tudi. Samo ena.

POROČNIK: Ne razumem... kaj pravite?

ASTROV: Ali res ne razumete, bedaki?! Ali pa je bilo vse, vse zaman!!! — Resnica je samo ena.

Molk.

POROČNIK: Nimamo časa za ta vaš podpis. Podpišite vsi drugi, prosim, še izjave... tule... preberite prej... preberite!

Berejo in podpisujejo Zinaida, Boris, Lebedev.

POROČNIK (*pospravi mapo, gre*): Hvala lepa. V barake, prosim.

PROFESOR: — — Poskusil bom zaspati. Na svidenje.

ZINAIDA: Lebedev, pojdi! Boris, pojdi! Boris! Zdaj bo drugače, Boris, vse bo drugače!

BORIS: Ne. Vse vedo. Vse so slišali, kar smo govorili, vse vedo...

ZINAIDA (*ga odvede. Astrov ostane sam*).

Z a s t o r